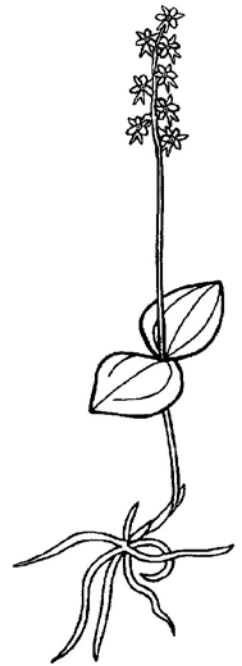

Listéra

2 - 2016

TELEMARK BOTANISKE FORENING

LISTÉRA - Tidsskrift for Telemark Botaniske Forening
(NBF, Telemarksavdelingen)
31. årgang, 2016, nummer 1

ADRESSER OG TELEFONER:

TELEMARK BOTANISKE FORENING, org.nr. 989 212 621
Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn. Girokonto: 0530 3890647
Foreningens e-mail-kontakt: a-jhalvo@online.no
Foreningens hjemmeside: www.miclis.no/tbf

Kasserer: Åse Halvorsen, a-jhalvo@online.no
Tlf.: 35500135 / 91595087

Styremedlem: Esther Broch, esther.broch@sf-nett.no
Tlf.: 90015286

Styremedlem: Christian Kortner, ckortner@online.no
Tlf.: 91894169

Styremedlem: Bjørn Erik Halvorsen, b-halvor@online.no
Tlf.: 35289517 / 91310296

Styremedlem: Trond Risdal, tr-risda@online.no
Tlf.: 47287740

1. Varamedlem: Øivind Kortner, okortner@online.no
Tlf.: 91541184

2. Varamedlem: Anne Vinorum
Tlf.: 35514117

I redaksjonen:

Charlotte Bakke (c.bakke@sf-nett.no), Norman Hagen (nohag@online.no),
Kåre Homble (k.homble@online.no), Kristin Steineger Vigander (kristvi@gmail.com)

For bilder uten oppgitt fotograf er det forfatteren som er fotograf.

Forsidebildet: Konidiesoppen *Ramularia aplospora* på undersida av marikåpeblad *Alchemilla vulgaris* coll., Brekkebråtan, Nedre Eiker, 11.06.2016. Foto: Kåre Homble

ISSN: 0801 - 9460

Her søv bjønnen

HER SØV BJØNNEN • ULTRAMARINE

Andre stader regner det, men her i
Tjønnegrend hev me sno, i trei,
på åkrar og på hustak, og her er fet
etter ikonn og mår, mysar og fuglar,
og etter katten, men ikkje etter bjønnen,
han hev visst laga seg eit hi uppi
Vehuskjeringi og vil sova der til våren —

Sigrid Nordskog – Tjønnås, Tjønnegrend
TJØNNEGREND-SERIEN

”DET VERSTE BLOMSTER VET, ER BOTANIKK”

Roger Halvorsen

Jeg arvet for flere år siden ei bok etter Liv Schiemann, ei bok hvor hun hadde gjort notater med visdomsord. Ett av dem lyder slik:

Botanikk er det verste blomstene vet!

Det skal visstnok være vår store poet Nordahl Grieg som har uttalt dette, og det er gjengitt i *Den store sitatboken*.

Dette utsagnet er sitert både hos Jens Bjørneboe i *Under en mykere himmel* (1976, s. 33) og av André Bjerke i diktet *Flora* som jeg tilfeldigvis fant i en utgave av hans samlede dikt. *Flora* kom opprinnelig i diktsamlingen *Det finnes ennu seil* (1968).

Dette diktet lyder som følger:

Flora

*Jeg har med flora og en boks av blikk
tatt opp mitt mest forsømte skolefag:
Nu har jeg fått bestemt deg, Natt-og-Dag!
Prikkperikum: jeg kan deg på en prikk!*

*Og blomst for blomst trer ut av sin mystikk...
Men en poet har sagt: de bærer nag
til vitenskapen for dens ubehag,
”Det verste blomster vet, er botanikk.”*

*Jeg ber Sanikel, Rødtvetann og Vikke
å tilgi min pinsett! Men at jeg ikke
har visst hva dere heter, var et savn.*

*Hør, Tysbast, Sløke, Myskegress, med flere,
jeg lover: jeg skal ikke presse dere!
-for annet enn opplysninger om navn.*

Jeg har ingen formening om André Bjerkes botaniske kunnskaper og skal heller ikke dvelle lenge ved den sida av diktet. Det kan ut fra diktet imidlertid virke som om han har en viss kunnskap.

Nå skal det ikke mer til enn en flora i handa for å skaffe seg navnet på noen planter, men det er vel i grunnen saken uvedkommende. Det er nok en helt annen ting enn plantekunnskap som ligger til grunn for sitatet hentet fra Nordahl Grieg.

Ellers har André Bjerke valgt en vakker bukett av blomster i diktet:
natt-og-dag, prikkperikum, sanikel, rødtvetann, vikke, tysbast og myskegress.
Det lar seg høre!

Andre fine ord om blomster:

André Bjerke:

En skrift er rundt oss (1966), Kveld.

*Og blåklukkelydene kimer så svake
fra skogens kapell.
Det er som jeg elsker og elskes tilbake
av alt her i kveld.*

André Bjerke:

Slik frøet bærer skissen til et tre (1954), Den sterkeste.

*Balderbrå og akeleier
nikker søsterlig tilbake
når en liten pike neier,
og de sterke menn blir svake.*

Peder W. Cappelen:

*Blomstene på fjellet er formet som klokker og stjerner.
Sagnet sier at det er fordi vidda ligger så nær himmelen.*

Olav H. Hauge:

*Du rører ikkje ein blom
utan stjernone skjelv.*

KONKURRANSE

Trond Risdal

TBFs medlemmer inviteres til å delta i ny konkurranse.

Send forslag til norske og/eller latinske navn på de 8 artene til Trond Risdal, Orionvegen 88, 3942 Porsgrunn, e-post: tr-risda@online.no innen 15/3-2017. Gode løsninger belønnes.

Løsning og navn på vinnere presenteres i neste nummer av *Listéra*.

Bilde 1

Bilde 2

Bilde 3

Bilde 4

Bilde 5

Bilde 6

Bilde 7

Bilde 8

Løv (Per Sivle)

Jeg saa det ivaar
som en svulmende Knop.
Jeg saa det, da Solstraalen
lukkede det op.
Jeg saa det isommer,
mens Maaltrosten sang.
Jeg saa det ihøst,
da det visnende hang.
Jeg saa det idag
som det gulnede Blad
at dale mod Jord,
medens Høstvinden kvad.
Lad falde! Lad dækkes
af Rimfrost og Sne!
—Lad falde, lad falde!
——Det *maatte* jo ske!

Foto: Kåre Homble

TRE MANN I EN AUDI TIL ÖLAND MED SOLROSER OG MØTE MED SKIENSFOLK (TBF'ERE)

eller

”Blommande skön ligger Öland i sommarens ljus...”

Roger Halvorsen

*Är näktergalen kommen i lund?
- O ja, min kund,
nu börjar Ölands vår.*

Slik begynner Erik Axel Karlfeldts vise *Vid Färjestaden*.

18. mai, i uke 20, 2016 var ei fin tid å dra til Öland på. Da sang nattergalen! Vi hadde fått melding om at det hadde vært en ganske tørr vår, men da vi ankom øya langt ut på ettermiddagen onsdag den 18. mai, viste det seg at dagen før hadde det kommet ganske godt med regn, over 50 mm, noe som førte til at det var vassfylte ”väter” på alvaret. ”Väter” er, som mange sikkert vet, grunne vannansamlinger som dannes særlig på våren eller når det kommer ei god skur utover sommeren. Det flate kalklandskapet gjør da ofte at vannet ikke så lett blir borte der kalkplatene ligger like under det tynne jord- og gruslaget.

Foranledningen til at det blei en ölandstur denne våren, var at Thor Andreas inviterte Øystein og

forfatteren med til øya da det var lenge siden han hadde vært der og gjerne ville ha selskap. Når det dukker opp en forespørsel om noe sånt, er de to reisevante herrene ikke vanskelige å be. Dessuten er unge Wiersdalen like grepet som oss to andre av den basillen som skaper en ölandslengsel i en omflakkende botanikersjel når navnet på øya nevnes. I tillegg er den unge ”reiselederen” en aldeles hyggelig og til de grader kunnskapsrik person med et bredt spekter av interesser langt utafor botanikken. Nok om det, det lå an til å bli en fin tur, og botanikken og været skuffa så visst ikke. Det blei reine sommeren etter hvert, og de botaniske godbitene nærmest spruta opp av bakken hver dag. Siden vi også i tillegg en dag fikk hjelp av den lokale fagkunnskapen i form av to av profilene i Ölands Botaniska Förening, Ulla-Britt Andersson og Thomas Gunnarsson, fikk vi mulighetene til å se ting vi aldri hadde sett før.

La oss starte med begynnelsen

Vi hadde avtale om base på "vandrarhemmet" i Skogsby, omtrent tvers over gata for Ölands Folkhögskola. Stedet er litt slitent og bærer preg av å ha vært drevet i mange år, men det ga oss husrom og muligheter til å lage mat. Dessuten var vi av den oppfatningen at det viktigste var å komme seg tidlig avgårde om morgenen etter en rask frokost for å rekke å se mest mulig av naturen på Öland. Og vi rakk sannelig mye på den korte turen vi hadde på øya.

Vi blei raskt innlosjert og plassert på rommet, og vi ilte snart i vei til nærmeste bit av det store alvaret som utgjør størstedelen av den søndre delen av kalkøya. Vi stansa og bare så, sugde inn inntrykka og dro hjem til losjiet for et glass vin.

Narrmarihand *Anacamptis morio*,
Vickleby alvar

"Kom sol på alle alvar!"

Torsdag den 19. mai opprant som den skulle, - med sol og vakkert vær. Utafor sang svarttrosten i mollstemte toner, og det blei tidlig mat og full fart ut til alvarfloraen i nordenden av Vickleby alvar, ikke langt fra der vi bodde. En rasteplass som var skilta Eriksöre, var et lagelig sted å stanse. Inni meg hadde jeg da i noen kilometer nynna på begynnerstrofa av Cat Stevens kjente lovprising av en vakker morgen:

*Morning has broken like the
first morning
Blackbird has spoken like the
first bird
Praise for the singing
Praise for the morning
Praise for them springing
fresh from the world*

De første svake klikka fra kameraene starta (ifølge mitt kamera) kl. 08.10, og fotograferinga fortsatte hemningsløst en times tid der vi rusla krokrygga rundt, krabba på knærne eller bare blei stående i stille glede og andakt over at vi fikk komme hit igjen.

Det blei orkidéer, orkidéer og orkidéer av de tidligste slaga: vårmarihender *Orchis mascula* i fargenyanser, likeså fargenyanser av både narrmarihand, som nå er ført til slekta *Anacamptis* men med det samme artsnavnet, *morio*, og søstermarihand *Dactylorhiza sambucina*, eller Adam och Eva på den lokale dialekten, i rødt og gult og flere fargeoverganger. En

enslig kruttbrenner *Orchis ustulata* dukka også opp inne mellom alle de andre orkidéene. Den har sannelig fått nytt slektsnavn den også, og kalles nå *Neotinea ustulata*. På bakkene ute langs den såkalte vestre landborgsveien som løper oppe på skrenten ovafor de fruktbare jordbruksområda ned mot Kalmarsund, falt vi i staver over langstrakte tepper av kuleblom *Globularia vulgaris* og de første små tuene av blomstrende ölandssolrose, *Helianthemum oelandicum*, eller riktigere, ölandssolvända som den vitterlig heter lokalt der den vender blomstene mot sola. Overalt sto nakkebær *Fragaria viridis* i blomst, et herlig bær å lage syltetøy av. For mange år siden, tilbake på 1980-tallet, kom jeg til Öland i rett tid og fikk plukka nok av bæra til å lage et glass med syltetøy. Jeg har minnet om smaken i munnen enda.

På tørrbakkene langs landborgs-

Markmjelt, *Oxytropis campestris*,
rasteplass ved Eriksöre

veien var de lyseblå teppene av mengder av kuleblom ispedd de første små forekomstene med tuer av markmjelt *Oxytropis campestris* ssp. *campestris*.

Vi fortsatte sørover langs landborgsveien i "røkk og napp" til vi nådde Resmo kirke. Her gjorde vi en sedvanlig stopp ved forekomstene av "tovsippa" *Anemone sylvestris*, kalt filtsymre på norsk. Arten har her fått

Kuleblom *Globularia vulgaris*,
rasteplass ved Eriksöre

Nakkebær *Fragaria viridis*, Vickleby alvar

litt konkurranse av annen vegetasjon i løpet av noen tiår og er blitt ganske redusert i antall, men den holder fortsatt stand mot gjengroing.

Fra Resmo svingte vi østover og kjørte noen få hundre meter på veien over alvaret siden Øystein og forfatteren visste at der var det

Roger ved knopp av lodnesoleie,
Gösslunda alvar

Lodnesoleie *Ranunculus psilostachys*
Foto: Øystein Ruden, Ås

mulig å syne fram murrublom *Draba muralis* til "reiselederen" flere steder langs murene innafor veien. Den sto i sin fineste skrud med blomster og frukter, dog like innafor gjerdet hvor porten denne gangen var boltet og låst, så dermed blei det dårlig med bilder der. Da var klokka bare blitt kvart på elleve.

Gösslunda alvar

Neste stopp blei på et av våre "måsteder", Gösslunda alvar, der målet var å vise Thor dvergfiol *Viola pumila* og hva vi ellers kunne finne der. Da Øystein og forfatteren var der sist, hadde Øystein oppdaget og vist fram en liten klon av lodnesoleie *Ranunculus psilostachys* på nordsida av veien rundt 100 m øst for trappene over gjerdet til alvaret. Den gangen var det bare bladverk, nå var det en stor knopp på vei opp.

Selve Gösslundaalvaret, som ligger ved veien som går inn østover alvaret ved Södra Bårby, var seg selv lik hva arter angår, men det var prega av den tørre våren dette året. Her sto søstermarihender i flokk og følge, en og annen kruttbrenner, ölandsmaure *Galium oelandicum*, buskmure, som på svensk kalles tok, *Dasiphora fruticosa*, og endelig kom vi nær nok til å få et bilde av murrublom. Vi fant også dvergfiola et stykke inne på alvaret.

Så tok kaffeabstinensen oss, og vi ilte i god stil videre mot Stenåsa bod til mat og kaffe.

Ute på tunet der satt vi og betrakta folket som kom og gikk. "Det der

ligna jammen på en Kortner”, sukka Øystein, og i samme øyeblikk dukka det opp en annen kar for mine øyne som så ut som enda en Kortner. Og sannelig, det var brødrene Kortner, Øyvind og Kristian, TBF’ere, som

Murru blom *Draba muralis*,
Gösslunda alvar

Dvergfiol *Viola pumila*, Gösslunda alvar

Skumrefiol fotograferes i veikant på
alvaret ved Solberga.

var på tur. Det blei prat og trivsel, kaffe og mat, kjøp av ”ölandseffekter” i ”boden” og utveksling av planer over hva vi hadde ønsker om å se. Vi hadde tenkt oss til furulunden nede ved Mörbylilla med våradonis *Adonis vernalis*. Der hadde brødrene allerede vært, mens vårt neste ønske om å se igjen ”blå sminkrot”, blå åkersteinfrø *Lithospermum arvense* var. *coerulescens* (nå kalt *Buglossoides arvensis* var. *coerulescens*) i skrenten ved Gettlinge gravfelt, falt i god jord. Den forekomsten er, så vidt jeg vet, den eneste kjente på Öland. Ellers er arten kjent fra sør i Skåne og på Gotland. Vi slo oss derfor like godt i lag for en stund, og først så dro vi ut ”på alvar” igjen for å se på en av forfatterens ölandske favoritter, skumrefiol *Hesperis tristis*, før vi dro til Gettlinge. Skumrefiol har fått flere rike forekomster langs veien over alvaret som går inn østover fra Södra Möckleby, bl.a. ved Solberga.

Våradonis *Adonis vernalis*, Mörbylilla

Våradonis i frø

Vel framme ved Gettlinge fant vi fram til plassen hvor blå åkersteinfrø vokser. Der sto den i fin blomst sammen med den hvite varianten, var. *arvensis*. Klokka var blitt fire da vi dro videre mot Mörbylilla og adonis.

Vel framme ved adonislokaliteten oppdaget vi at det meste av blomstringa var over, men det var fortsatt mulig å få tatt noen bilder. Det var dessuten mer enn nok av frø å fotografere på engene.

Blad av sagkjeks *Falcaria vulgaris*, åkerkant i Skogsby

Resteselskap

Øystein har av og til noen små hemmeligheter han går og bærer på. Ved Segerstad kirke hadde han tidligere fotografert eføysnylterot *Orobancha hederæe*. Så langt var ikke årets blomstring kommet i gang, men vi hadde et lite "resteselskap" på, ja nettopp, restene fra forrige år. Inne i hjørnet ved kirkemuren, i halvmørke, blant eføy, sto noen brune "pinner" og vitna om fordums prakt og storhet.

Nå var det dags for hjemtur til "basen", men før vi kom så langt, måtte forfatteren bare se bladene av sagkjeks *Falcaria vulgaris* i en åkerkant ikke langt fra Skogsby der vi bodde. I mai er det altfor tidlig for blomster, men bladverket viser tydelig hvorfor planta har fått navnet sitt.

Klubbevalmue *Papaver argemone*

Almer og annet fint

Tidlig på morgenen neste dag, før halv ti og etter at svarttrosten hadde sunget for oss, sto vi i en lund full av almer *Ulmus*. Da hadde vi noen minutter tidligere passert en brakkåker med en aning rødfarge i kanten av blant annet klubbevalmue *Papaver argemone* med sin karakteristiske svarte midtflekk.

Inne i almelunden sto tre arter av alm *Ulmus* på rekke og rad. Den første vi fikk se var lundalm *U. minor* med sine karakteristiske

Lundalm *Ulmus minor*,
Rune Jons löväng, Kalkstad

skudd med korklister. Vår hjemlige alm *U. glabra* sto nærmest side om side med lundalm, mens den siste arten, vrangalm *U. laevis*, blei funnet i kanten av ei løveng lenger inne. Den er ganske lett gjenkjennelig ved at blomstene og fruktene er langskafte. Området med løvenga ligger like sørøst for Skogsby, litt nordvest for Kalkstad, og kalles Rune Jons löväng.

Vrangalm *Ulmus laevis*,
Rune Jons löväng, Kalkstad

Innkalte hjelpemannskaper

”Gode venner er en rikdom” leste jeg nettopp i avisa. Har en venner rundt om, kan man spørre om hjelp. Ulla-Britt Andersson og Thomas Gunnarsson hadde lovet å stille opp ved Skogsby neste dag for å vise oss noen av Ölands botaniske særegenheter. Det blei mildt sagt en meget vellykka rundtur. Mens vi venta på guidene våre, beundret vi de kraftige skudda av den gamle

fargeplanta krapp *Rubia tinctorum* (rødt fargestoff) som har en stor forekomst tvers over gata for butikken. Ved siden av sto en stor rosett av eseltistel *Onopordum acanthium*.

Våre venner kom til avtalt tid, og vår odysse var i gang. Det blei mange høydepunkter. Av de største må nevnes et jorde ved Rösslösa, noe sørøst for Mörbylånga. Her blei det vist fram "vårval", vårflatbelg på norsk, *Lathyrus sphaericus* i pene bestander. Det var forfatterens tredje

Krapp *Rubia tinctorum*, Skogsby

møte med arten. Så kom den store overraskelsen: "stripevikke" *Vicia pannonica* ssp. *striata*, en underart av ungarsk vikke ssp. *pannonica* (som har gule blomster og som to av oss hadde sett et stykke nord for Kungälv for noen år siden). Stor begeistring over underarten som sto i sin vakreste flor med rødlilla blomster med mørkere striper. Forfatteren blei liggende langflat

Engene ved Rösslösa

i graset og heiv etter pusten mens Lumixen gikk varm.

En av mine store drømmer var å se igjen en "gammel venn" som jeg fant nede ved Lilla Frö i Resmo i 1980: svartnonnea *Nonea pulla*. Jeg har sett den der flere ganger siden, men sist jeg var og lette etter den, var jeg ikke i stand til å finne den igjen. Nå fikk jeg kyndig hjelp, og fire (tre?) eksemplarer blei vist oss, helt ute på skrenten mot Kalmarsund. Mye annet fint blei også vist fram i området, men det var litt tidlig for enkelte arter, og kanskje hadde også den varme våren hatt litt å si for utviklingen. Vi fikk i alle fall se bl.a. hvitsmyle *Aira caryophyllea*, sandkarse *Teesdalia nudicaulis* og ørsmå spirer av dvergseradella *Ornithopus perpusillus* (?).

Neste stopp blei et nytt høydepunkt da vi blei geleida inn i en liten skogteig for å se myk sisselrot *Polypodium interjectum*. Thomas og Ulla-Britt hadde tidligere funnet noen få blader av arten i skogen

i dette området. De var de eneste sisselrøttene her, og eksemplarene var blitt kontrollert med mikroskop for å se på sporene. Det er nærmest umulig å skille denne arten fra vanlig sisselrot i felten. Vi måtte leite litt i krattet blant liljekonvall før de fire-fem bladene av arten blei funnet.

Stor takk til Ulla-Britt og Thomas fra oss!

Vårflatbelg *Lathyrus sphaericus*,
Rösslösa, Mörbylånga

Stripevikke *Vicia striata* ssp. *striata*,
Rösslösa, Mörbylånga

Svartnonnea *Nonea pulla*,
Lilla Frö i Resmo

Til Slottsalvaret og Solliden

Etter å ha sagt farvel til våre venner, dro vi nordover til Borgholm for et lite bybesøk og for å se nærmere etter planter på alvaret ved slottsruinen. Vi koste oss med kaffe og kaker på Solliden, lette forgjeves etter småsnegleskolm *Medicago minima* ved dronningstatuen, og vi måtte nøye oss med alvarmispel *Cotoneaster canescens*, et fylt eksemplar av knollsleie *Ranunculus*

Myk sisselrot *Polypodium interjectum*,
Lilla Frö, Resmo

Radstarr *Carex obtusata*,
Borgholm slottsalvar

Sandbrodd *Milium vernale*,
Horns kungsgård

bulbosus flora plena og en del radstarr *Carex obtusata*. Denne siste lille arten må en nærmest gå på knærne for å få sett.

Til Horns kungsgård

Enda en art sto høyt på ønskelista på denne turen. Da vi for få år siden deltok på göteborgsforeningens Gotlandstur, fikk Øystein og jeg oppleve å "se" sandbrodd *Milium vernale*. Skjønt "se" er kanskje å ta hardt i, for det var riktig nok bare som ei tidlig, ørlita spire som jeg ennå ikke forstår at noen kunne få bestemt. Ulla-Britt og Gunnar fortalte at det skulle vokse en god del av den på den eneste kjente ølandslokaliteten, i reservatet ved Horns kungsgård.

Vi dro trøstig i vei, fant den angitte parkeringsplassen og vandra langs stien oppover mot Hornsjøen. Noen

Kruttbrenner *Neotinea ustulata*,
Horns kungsgård

frodige kruttbrennere dukket opp, men ingen "sandbrodd". Vi visste vel i grunnen ikke helt hva vi skulle se etter heller, langt mindre nøyaktig hvor. Men så, i siste lita før vi ga opp, fikk Øystein fokusert et par trøtte øyne på noe som liknet på et bilde vi hadde sett en gang. Der sto det et par 100-talls individer, akkurat som våre ciceroner tidligere på dagen hadde fortalt.

Vi dro lykkelige derifra, kanskje aller mest forfatteren, og for hjem til Skogsby for å feire.

Myrer og skogsenger i sør og klappersteinsstrender i nord

Ubesværet av gårdsdagens feiring og glade over svarttrostens sang utafor vinduet våkna vi tidlig som sedvanlig, og etter kaffe og ei brødiskive ga Øystein og forfatteren seg i vei mot en ny opplevelse jeg lenge hadde tenkt å gi meg selv.

I Erik Axel Karlfeldts vise *Vid Färjestaden* (Karlfeldt 1948) heter det i et av versa:

*I Arontorp där blommar en ros.
Jag far min kos
från rosorna på strand.
Jag är en öländsk lättmatros,
och havet är mitt land.*

Jeg ville til Arontorp. Basta! Navnet "**arontorpsros**" er brukt om våradonis, sammen med navnet "**kastlöser**". Begge navna er knytta til funnstedene.

Vi ankom naturreservatet like før halv ni, og på engene var det mange tuer av adonis å se, og her og der sto arten fortsatt i blomst. Litt av Karlfeldts vise ble avsungen i pur glede før vi vandret fra tue til tue.

Linnés ölandske og gotlandske reise ble foretatt i 1741. Han skrev i sin beretning fra reisa følgende da han med sitt følge ankom Öland 1. juni:

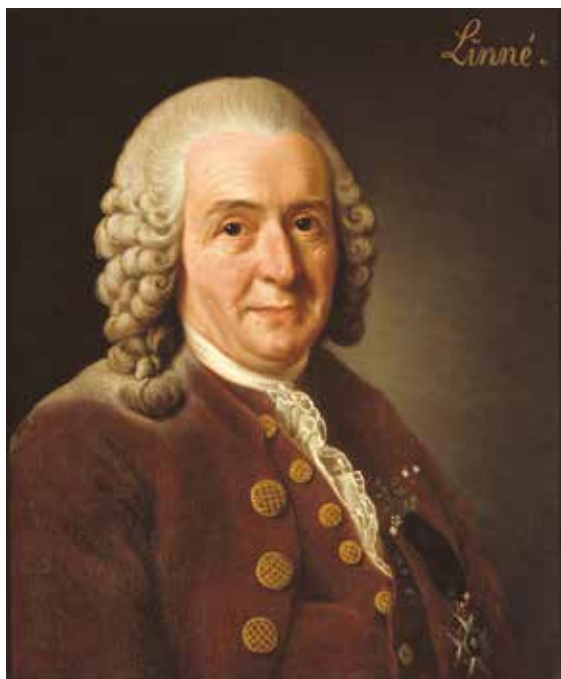
*Ölands strand hade
vi knappt rört, förrän vi
märkte, at detta land var
helt annorledes än de andre
Sveriges provincier: satte
oss därför i sinnet att desto
nogare uppteckna allt vad på
denna ö föreföll.*

(Linné 1745 (Brusewitz 1977))

Våradonis ble funnet av Linné ikke langt fra Kastlösa kirke. Linné skriver i sin reiseberetning dette:

Skilt inn til Arontorps naturreservat

Carl von Linné. Foto fra Wikipedia

Adonis radice perenni, en växt som beprytt våra raraste trädgårdar, fingo vi se på ängen närmast intill Kastlösa kyrka, överallt så som små buskar. Aldrig hade vi förmodat finna denna vild i Sverige. Roten står år från år. Stjälken av en halv alns längd, grenig och går bort mot vintrarna.

Bladen äro mer gröna än någon annor ört. En stor blekgul blomma med brandgula antheræ sitter på var stjälk. Jag vet icke varför hon skall hava grenar; såvida ingen gren märkes frambära nogon blomma, utom endaste huvudstjälken. Botanici mena att hennes rot är Helleborus Hippocratis.

Innafor reservatet finnes ei lita myr med flere andre godbiter. Her vokser "luddstarr" *Carex tomentosa*, (på norsk feltstarr), fuglestarr *C. ornithopoda* og storfiol *Viola elatior*.

Nye ting å se

Ölands Botaniska Förening har utgitt ei bok (Gunnarsson, T. (red.) 2014) med god omtale av botaniske lokaliteter på Öland, lokaliteter som er verdt et besøk. En av disse er noen strandenger nede ved Stenåsa bad hvor det også ligger en campingplass. Det går en vei ned mot kysten like sør for Stenåsa bod. Før en kommer ned til campingplassen og badet, ligger det noen enger på nordsida av veien. Vi fulgte anvisninga vi fant i boka, parkerte i veikanten og gikk noen meter inn i enga før vi la oss ned blant fint utviklede eksemplarer av "rysstarr" *Carex praecox*. Den kalles russestarr på norsk, og er en art som

Forfatteren synger:
I Arontorp där blommar en ros.

Filtstarr *Carex tomentosa*,
Arontorp, ved vannverket

Storfiol *Viola elatior*,
Arontorp, ved vannverket

i Norge bare er funnet på Kråkerøy i Fredrikstad på ballast. Vi klikket og klikket, knestående og liggende, alt etter som. I tillegg kunne strandenga også lokke med lodnerublom *Draba incana* ved siden av vårorkidéer av flere slag.

Sandgroper ved Bettorp, Norra Möckleby

Ved en smal vei inn mot Bettorp ligger et gammelt grustak med spennende flora. Vi hadde vært der før og fant igjen gamle

Russestarr *Carex praecox*,
Stenåsa bad på østkysten

Øystein i kjent positur ved russestarr,
Stenåsa bad

kjenninger som sanddodre *Camelina microcarpa*, grådodre *Alyssum alyssoides*, smånøkkel *Androsace septentrionalis*, blankstorkenebb *Geranium lucidum*, sandsmelle *Silene conica* og mellomvalurt *Symphytum x uplandicum*, som er en fertil hybrid mellom vanlig valurt *S. officinale* og förvalurt *S. asperum*. Slike steder er sånne som jeg ofte føler jeg må besøke for å hilse på ”gamle kjente”.

Vi besøkte også Himmelsberga hembygdsmuseum, som ligger på østsiden av Öland, i Langlöts sokn. Her er det mye fint å se samt at det også er anledning til å få seg noe å spise her. Museet består av tre gamle gårder beliggende i Himmelsberga by, som er en dobbelt såkalt radby der deler av driftsbygningene ligger på rekke og rad og danner et slags gjerde langs landeveien og skjerner våningshus og gårdsrom med flere tun og mindre driftsbygninger innafor. Flere steder er det porter for å kunne kjøre inn til tun og hus inne i gårdsromma. Disse var

Sandsmelle *Silene conica*, Bettorp

Mellomvalurt *Symphytum x uplandicum*, Bettorp

Grådodre *Alyssum alyssoides*, Bettorp

Himmelsberga hembygdsmuseum

Himmelsberga hembygdsmuseum

Filtsymre *Anemone sylvestris*,
ved Kalmarsund nær Föra

sannsynligvis som oftest lukket.

Personlig er forfatteren av den mening at man ikke behøver å være hverken sulten eller svært kulturinteressert for å legge veien innom museumsgårdene. Stedet er rett og slett et ”må-sted” for ölandsturister, et besøksmål du sannsynligvis vil glede deg over og hvor god mat og kaffe bare er for ”bonus” å regne.

Karlfeldt igjen

*O ja, på väg till Byxelkrok
mig stormen vrok
i denna lugna hamn.
Och jag är själv en Ölandstok,
och Nyter är mitt namn.*

Vi skulle nordover igjen, helt opp til Byxelkrok. Men det blei selvfølgelig noen stopp på veien. En av lokalitetene som Ulla-Britt og Thomas hadde anbefalt ligger i Föra,

Ölandssolrose *Helianthemum oelandicum*,
FöraHundetunge *Cynoglossum officinale*,
Byxelkrok

Flueblomst *Ophrys insectifera*,
Byxelkrok

helt ute ved kysten ved Kalmarsund. Et lite stykke nord for Djupvik finnes et steinbrudd med mye fin flora. Ytterst på skrenten mot stranda vokser det ”tovsippa”, filtsymre på norsk, *Anemone sylvestris*, ikke bare et og annet eksemplar men i hundrevis, ja sannsynligvis flere tusen blomstrende eksemplarer. I sin tid var visstnok ”tovsippa” valgt til Ölands landskapsblomst før den for en del år tilbake blei bytta ut med ”ölandssolvända” *Helianthemum oelandicum*. Da jeg sto i dyngene av denne vakre anemonen, slo det meg at Öland jammen kunne hatt plass til to landskapsblomster, ölandssolrose og filtsymre.

På alvarmarkene innafor og i steinbruddet var det som nevnt mye annet fint å se. Ölandssolrosa var kommet i blomst sammen med fargemyske *Asperula tinctoria*. Nede i steinbruddet blomstret også de første eksemplarene av bulmeurt *Hyoscyamus niger*.

Johannesnøkler *Orchis militaris*,
Byxelkrok

Celebert veikantugras

I veikanten på veien mot Byxelkrok sto hvite skogfruer *Cephalanthera longifolia* i blomstring allerede og gledet oss stort. Öland har virkelig en spesiell veikantflora.

Kløverert *Tetragonolobus maritimus*,
Byxelkrok

Ved lokaliteten av lys gul lerkespore, Byxelkrok

Oppe i Byxelkrok valgte vi å se på strandområdene sør for tettstedet. Strandfloraen der er en opplevelse. Der fant vi vaid *Isatis tinctoria* i blomst sammen med hundetunge *Cynoglossum officinale*. Et sted sto også noen få eksemplarer av klåris *Myricaria germanica* med de første blomstene. I strandgrusen, der det så ut til å være litt jordsmonn mellom steinene, var flueblomstene

Rødblomstra korsknapp *Glechoma hederacea*, Skogsby

Lys gul lerkespore *Pseudofumaria alba*,
Byxelkrok

Skogsby vandrarhem, vår base.

bestander rett opp av strandgrusen.

På veien tilbake til bilen rusla vi gjennom et stort felt av ekte kaprifolium *Lonicera caprifolium*.

Avreisedagen

Avreisedagen fra Öland er alltid vanskelig, fylt av vemod. Sola, vindene, duftene, fuglesangen og alt det andre henger i oss etter rike dager med flora, fugler og landskap. En kan snakke seg varm om kultur

og historia i tillegg. Vi sto tidlig opp, pakka og sugde i oss de siste strofene fra busker og kratt, snuste i oss dufta av gamle roser i blomsterbede, og forfatteren rakk til og med å oppdage at korsnappen *Glechoma hederacea* kunne ha rødrosa blomster. Slik sto den i kanten av bedet langs veien ut fra vandrerrhjemmet.

Det kom tre lykkelige og fornøyde amatørbotanikere hjem til Norge et stykke ut på kvelden.

Litteraturliste

Gunnarsson, T. (red.) 2014. *En guide til Ölands växtvärld*. SBF-förlaget, Uppsala.

Karlfeldt, E. A. 1948. *Erik Axel Karlfeldts dikter*. Wahlström och Widstrand. Stockholm.

Linné, Carl von. 1745. *Carl Linnæus Öländska och Gotländska resa förrättad år 1741*. Utgave redigert av Carl-Otto von Sydow med illustrasjoner av Gunnar Brusewitz, 1977.

Tettegras med insekt
Foto: Tove Hafnor Dahl

BOTANIKKDAGENE

Botanikkdagene 2017 arrangeres i Sunnhordland 8.-11. juni 2017.

Sett av datoene allerede nå!

Mere informasjon kommer etterhvert på:

www.botaniskforening.no

KURS FOR TURLEDERE

Norsk Botanisk Forening arrangerer kurs for turledere helga 3.til 5. februar.

Kurset blir på Lillehammer Vandrerhjem, Stasjonen. Lillehammer.

Alle interesserte kan melde seg på til: may.berthelsen@gmail.com.

Nærmere opplysning blir å finne på Norsk Botanisk Forenings nettsider.

Hilsen May Berthelsen (90183761)

Trollnype *Rosa pimpinellifolia*

Foto: Odd Winge
Fra Sunnhordlandsavdelingen av NBF

Listéra for 20 år siden:

SKAL DU UT MED BLÅBÆRPELLER, - PASS DEG DA FOR MARIMJELLER

Øyvind Skauli

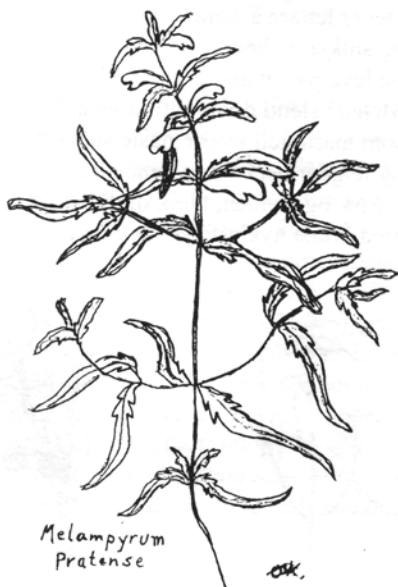
Det er nok blomsterplanter mange av oss hobbybotanikere er opptatt av. Men vi fyller nå på også med andre vekster, som kan fengsle på andre måter enn med farge og duft.

Når høsten definitivt er på hell og vinteren skal avvikles, så er det årets blomstergleder vi dveler ved. Og så fruktene da - om høsten. Frukt og bær.

Som blåbærplukker er dette for meg årstiden da en av bærskogens blomsterplanter ikke er til glede.

Marimjelle. Den har fått et altfor vakkert norsk navn.

Melampyrum. Navnet har noe diabolsk ved seg. Kan det være avledet av vampyr? Pyros skal bare være Homers hvete (dansk: kohvete), mens ordets første ledd går på svart.

Når jeg ergres over marimjellen, er det ikke fordi navnet gir assosiasjoner til melankoli og melanisme (abnormt mørke individ blant dyr og fugler). Og slett ikke fordi den blir svart når den visner. Nei, - det er fordi den i blåbærtiden ikke er vissen og død.

Den er grønn og sprikende, “oftest greina”, sier Lid. Og greina eller ikke, den er som konstruert for å forkile seg i blåbærPELLEREN. Og det er nok viktigste grunn til mine svarte tanker om marimjellen.

Med det falske, forførende navn gjør den sitt beste for å spolere en hyggestund i bærskogen. Istedenfor behagelig lyd av trillende blåbær, har jeg plutselig en dott av “oftest greina” marimjeller fast i pelleren.

Enda bærer de blomster, som flirer gult mot meg når jeg må rette

en støl rygg og lugge løs stilker og blad og gjerne noen saftige bær som ble klinete i kjedekollisjonen med melampyrene.

“Vi sto jo bare her, vi,” flirer de falskelig mot meg. Og endatil er planten en snylter!

Ikke på meg, men på naboene. Den spriker og lyser så gult og gromt der over bakken, men under har den et så stakkarslig rotnett, at det lille den har må stikkes inn i røttene på travle naboer, for der å hente den næring den trenger.

Våre marimjeller kunne fortjent det navnet svenskene har satt på vår Gotlands-/Ölands-venn, den vakre åkermarimjellen: pukhvete. Det hadde vært fortjent.

De store blåbærbildene er fra Valset, K. 1976. *Ville vekstar - nyttige frukter*. Oslo. Øivind har selv tegnet marimjellen, og plantene i “frisen” under er fra Lids *Flora*, 5.utg.

Ulvik-dikteren Olav H. Hauge har sagt sitt om floraens og menneskenes marimjeller:

Snyltaren og tjuven
du alle stader møter.

I skog og fjell
finn du marimjell;
på skrin aur
millom lyng og gras,
i kvist og kvas
under orestuven.
Tægene syg ut
strævale røter
på sjølvberga blomar.

Hardt er å vinna
i grjot og berg
næring til blokkor
og styk og merg;
seigt er å finna
i mager jord
byggjetilfang
åt blom og gror.

Det er lettare å stela
og snikja og hela
og leva på det andre gjer.
Men då stend du livet til domar
som marimjell kvar einaste sumar
og feigdarmerke som henne ber:
Ufrisk og væmen, bleik og ful,
med kruna hyklarfalsk og gul.

VITNOPPA, EN AV NORDENS MEST SJELDNE ARTER, SAMT EN UNDERLIG OG GANSKE VAKKER *Ambrosia* PÅ EI SANDSTRAND I HALLAND

Roger Halvorsen

I august i år dro jeg til det nordiske møtet med representanter for de botaniske foreningene i Norden. Dette møtet gikk av stabelen i København, og siden det er lite å botanisere på om bord i ei kjedelig ferge mellom Oslo og kongens by i Danmark, valgte jeg å reise landeveien gjennom Sverige med de mulighetene det ga for en og annen botanisk opplevelse underveis.

Skjønt landevei? E6 gjennom Sverige er vel knapt for landevei å regne, men mulighetene til små avstikkere hit og dit er jo gode, og mange mindre og langt triveligere sideveier kan lokke flere av oss på avveier der ryktene om en botanisk godbit dukker opp.

Jeg hadde fått med meg Øystein på ferden som en ypperlig sjåfør, og han er vel like lett å lokke som bier til ei honningkrukke når det ene eller det andre av fine ting ligger i løypa. Dessuten hadde han i tillegg lokal stedskunnskap om arter som også fristet forfatteren med muligheter til utfylling av "krysslistene".

"Vitnoppa"

Det har lenge vært en drøm å få se det som på svensk kalles **vitnoppa**

med det velklingende vitenskapelige navnet *Pseudognaphalium luteoalbum*. Navnet kan jo nesten påføre en smerter i tunga før en får ordentlig dreis på uttalen. Den har også fått et norsk navn, **kulegråurt**, i de eldre utgavene av Lids floraer som omfatta både Norges og Sveriges flora. Arten var tidligere blitt velsigna med en slags nekrolog, "*Troligen försvunnen*", i ***Den nya nordiska floran*** (2003), og arten var ikke sett i Norden siden 1970-tallet. Men som det er sagt i ei gammel frase fra den tidligere "røgleromanlitteraturen", som min gamle mor kalte det vi leste i ungdommen, kan vi atter en gang sitere: "*men Rocambole var ikke død*".

Jeg hadde fått med meg, bl.a. via det utmerkede verket ***Bohusläns flora*** (2011) og gjennom rykter fra Göteborg, at den var gjenfunnet i Bohuslän, vårt gamle skattland fra tidligere tider, nærmere bestemt på et industriområde på Tjörn. Der ble den gjenfunnet på Valla grusplan i Vallhamn i august 2003. Den blei funnet der i et stort antall eksemplarer, over 3000, av Ingemar Jonasson (Jonasson 2005). I dag er

grusplanen asfaltert, og bare enkelte trassige eksemplarer er blitt funnet i åra som har gått etter Ingemars funn. Den er også blitt funnet på et par nærliggende lokaliteter i samme område. Hvordan ståa er for arten i Vallhamn-området i dag, vet forfatteren ikke, og da Øystein og jeg besøkte området denne seinsommeren, stoppa vi og så utover det mistrøstige asfalterte landskapet med oppstilte biler, ristet på hodet og oppga enhver tanke på å leite etter de andre lokalitetene i nærheten. Å finne dem uten veiviser i vårt tettpakka program for videre ferd syntes som en umulig oppgave.

Men Øystein visste råd! Han og Bård hadde besøkt en annen nylig oppdaget lokalitet av "vitnoppa" i

Kulegråurt *Pseudognaphalium luteoalbum*,
Halmstad havn, Halland i Sverige
Foto: Øystein Ruden

"Vitnoppa" eller på norsk kulegråurt
Pseudognaphalium luteoalbum i Halmstad havn,
Halland i Sverige

Sverige, i Halmstad havn. Han forsøkte noen ganger underveis å få meg til å innse at Halmstad sannsynligvis var et bedre alternativ enn Tjörn. Det var nærmest som en "drive-in"-lokalitet å regne. Da forfatteren etter hvert forsto at Øystein hadde et poeng, ilte vi derfor videre på vår ferd sørover den svenske vestkysten og etterlot drømmen om "vitnoppa" i Vallhamn til et annet år.

Halmstad havn

Halmstad ligger i Hallands län, i nordre kanten av Laholmbukta. I området er det funnet mange morsomme planter opp gjennom

åra om man skal tro nedtegnelsene i *Hallands flora* (1997). I denne floraen har havneområdene på østsiden av Nissans elvemunning i Halmstad fått en brei omtale som et utfluktsmål. En av attraksjonene her er ”hamnskräppa” *Rumex triangulivalvis*, på norsk amerikahøymole, som har holdt seg her siden 1980-tallet og kanskje fortsatt finnes. En annen art som også er kjent fra området, er fysalissøtvier *Solanum physalifolium*, og den synes å være i spredning i deler av Halland.

Denne sommeren var det flust opp av gravearbeider i Halmstad, så det var ikke helt lett å finne veien tilbake til ”drive-in”-lokaliteten. Men Bård og Øystein hadde gjort bra forarbeid året før, så da vi endelig fant fram, var det bare å søke langs det gamle jernbanesporet. Etter noen minutter kom den begeistra beskjedne fra Øystein: ”Her er den!”, og vips, så

var drømmen om ”vitnoppa” oppfylt. Seks eksemplarer ble funnet, samt en rosett for neste års generasjon. Det summet svakt i digitalkameraet etter hvert, og i hvilken grad to mann kan danne en fotokø, ja, så gjorde vi det. Den gamle kjenningen fysalissøtvier dukket også opp i jernbanesporet sammen med en rekke andre mer eller mindre vanlige arter en gjerne finner på slike steder.

Falkenberg's Ambrosia

Men veien mot København gjennom Sverige er lang, og før du kommer til Halmstad, passerer du Falkenberg.

For mange år siden, faktisk i 1979, i juni, var jeg på ferie i Falkenberg og lå på en campingplass ved Skrea strand. I det gamle herbariet mitt ligger et funn av en *Ambrosia* som jeg samla ikke langt fra båthavna her. Funnet er sirlig nedtegna i et gammelt arkiv jeg har liggende fra den tida. Arten var ikke kommet i blomst i 1979, men den hadde rhizoider, det vil si krypende jordstengler, og hadde en viss likhet med beiskambrosia *A. artemisiifolia*. Den blei den gangen bestemt til *A. coronopifolia* **sträv ambrosia**. Den har seinere fått navnet *A. psilostachya*, og det norske navnet er blitt til **lodneambrosia**. Kanskje burde det svenske navnet vært oversatt til **stri ambrosia** i stedet, siden ”sträv” betyr stri eller ru.

Planlegginga for vår tur langs vestkysten av Sverige omfattet for forfatterens del også en drøm om å få se igjen denne lodneambrosiaen, om

Fysalissøtvier *Solanum physalifolium* i Halmstad havn

Lodneambrosia *Ambrosia coronopifolia*,
Skrea strand, Falkenberg.
Foto: Øystein Ruden

den virkelig har holdt seg levende på lokaliteten i 37 år. Minnet om den var i alle fall ikke viska ut, og vi fant den angitt i *Hallands flora* (1997) der det sto at den var sett på lokaliteten, i alle fall fram til 1975. Jeg fant den altså i 1979.

Øystein sjekka data fra artsdatabanken med koordinater og det hele, og kombinasjonen koordinater og et litt skrøpelig minne hos forfatteren brakte oss etter hvert til den oppgitte lokaliteten: "Näset" ved Skrea strand, der vi krumbøyde

og stinne av forventninger begynte å leite med GPS'n i handa. Etter en god halvtime lå vi flate i graset, opprømte med blanke øyne og klikka i vei med alle tilgjengelige kameraer. Øystein hadde fått se en ny art, en ikke helt dagligdags ting for hans del, og Roger fikk oppfylt "drømmen om en drøm" som det står i visa.

I dag er lodneambrosia også kjent fra en lokalitet til, lengst sør i Sverige, et eller annet sted i Skåne, men det visste vi ikke der vi krabba rundt på Skrea strand. Den vokser et sted som heter V. Klagstorp hvor den har holdt seg siden 1931.

PS. Vi kom oss trygt til København og møtet med våre nordiske venner etter en rekke både vellykkede og mislykkede søk etter botaniske skatter.

Ambrosialokalitet, Skrea strand, Falkenberg
i Halland, Sverige

Litteratur:

Blomgren, Evastina, Falk, Eva og Herloff, Birgitta (red.). 2011. *Bohusläns flora*. Föreningen Bohusläns Flora.

Georgson, Kjell et all. 1997. *Hallands flora*. Lund.

Jonasson, Ingemar. 2005. Vitnoppa återfunnen i Norden. *Svensk Bot. Tidskr.* 99: 4–6. Uppsala.

Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003. *Den nya nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.

LA BARNA OPPLEVE NATUREN

Gisle Grimeland

Barna må være trygge for å lære omgivelsene å kjenne. Med den gode trygghet som utgangspunkt, og gradvis utvikling av årvåkenhet og motoriske ferdigheter vil de utforske omgivelsene og gradvis utvide tumleplassen. Hvis de på den annen side blir innestengt og fratatt muligheten til å rette nysgjerrigheten utover, kan de bli passive og mindre oppmerksomme.

Johan Borgen, (1966) beskriver på en treffende måte i boken *Anes eventyr* hvordan Ane på fire år utforsker verden utenfor plankegjerdet:

Først en eng, på den et lam, så en staur med en hatt på, bakom der en diger åker, bakom der en hekk med trær. Men bakom der igjen et kirketårn og takene i byen. Ane ser bare litt og litt. Først lammet, så trærne, så kirken, så stauren med hatt på, så lammet igjen. Plutselig snudde det seg rett mot henne og bræket: Bæ!

"Er du gal?" sa Ane forskrekket og snudde seg mot huset. Det er en port i plankegjerdet. Ane ser på huset hun bor i mens hun går baklengs bort og begynner å pirke på kroken over skulderen

sin. Tenk den gikk av! Enn porten da? Tenk den gikk opp! Det var ikke Anes skyld, for hun så den andre veien.

Men da hun stod i graset på den andre siden, kunne hun ikke se huset lenger. Gjerdet var kommet imellom. Da så Ane seg omkring og sa: Tro om dette er verden?

Få se

Når barna er nysgjerrige og sier "få se", betyr det at de ønsker ikke bare å se gjenstanden, men at de vil ta og føle på den, kanskje lukte og eventuelt smake. Barna er ivrige etter å observere småkryp som insekter og edderkopper. Det er først i tenårene det er kult å være pysete.

Å bli med på nattsafari der de åtte edderkoppøynene reflekterer lyset fra en lommelykt er en opplevelse som begeistrer både barn og voksne.

For første gang

Den første naturopplevelsen kan være avgjørende for begrepenes karakter og utvikling. Dette ble klart for meg da jeg sammen med Kristine på syv år og klassen hennes skulle utforske noe av dyrelivet i skolens nærmiljø. Barna samlet inn smådyr og studerte dem i lupebokser.

Fig. 1: Kristine er stolt over fangsten.
Åpne sanser (2012)

Siden fikk de i oppgave å tegne og skrive en kort fortelling om hva de opplevde.

Hilsenen fra Kristine gjorde et uutslettelig inntrykk: Du ser en selvbevisst og glad jente ved siden av et tre i et vakkert landskap. Treet har mange blad og mange smådyr som ved resting faller ned på det hvite lakenet. Noen av smådyra er grønne. (Fig. 1)

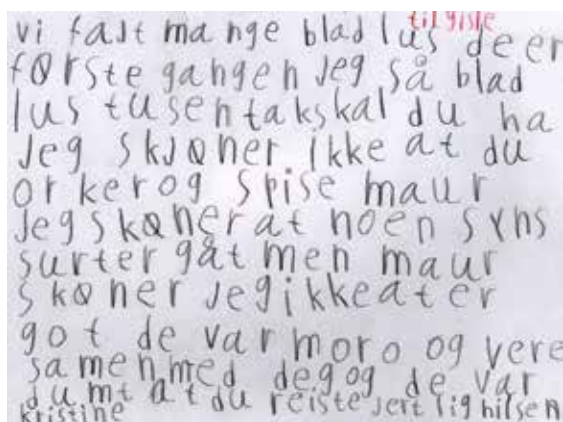

Fig. 2: Kristine skriver:
"Vi fant mange bladlus
de er første gangen jeg så bladlus
tusent tak skal du ha—"
Åpne sanser (2012)

Dette er sannhetens øyeblikk for Kristine. Nå har hun opplevd en grønn bladlus for første gang. Hun er klar for å utvikle begrepet *bladlus* og alt hva det innebærer. Det er også sannhetens øyeblikk for læreren, det lykkelige møte mellom barn, lærer og bladlus. Læreren kan velge den korte historien: "*Jeg går etter sprøyteflasken og blir kvitt bladlusa*", eller historien som aldri tar slutt: "*Bladlusa, som med sitt tynne sugerør lever av plantesaft, marihøna som spiser tusen bladlus og som snappes av en blåmeis med 10 unger i reiret, maur som marsjerer rett opp trestammen for å melke bladlus*" Den korte historien lukker døren til nye begrep, mens den andre historien kan ende med Nobelpris i økologi.

Firkløver

Et lite forsøk: Klokka er 10.00 torsdag 22. september, natt og dag er like lange. Har jeg tålmodighet til å finne en firkløver, og hvor lang tid bruker jeg?

25 minutter senere gir jeg opp. Ryggen er stiv og tålmodigheten sterkt svekket. I oppveksten derimot, plukket vi buketter av firkløvere.

Som voksen har jeg undret meg over hvor raskt barna finner firkløvere. Bergens Tidende for 31. mai 2007 skriver at heldigrisen Rasmus fant 17 firkløvere i en fei. (Fig. 3). Fire supersjeldne femkløvere fant han også!

Avviket skyldes en mutasjon som går i arv. Derfor finner man gjerne flere på samme sted.

Fig. 3: Firkløvere. Fra Bergens Tidende
Foto: Trond Pedersen

Ifølge folketroen er både firkløver og femkløver lykkebringende. Fant man slike, kunne man ønske seg tre ting.

De tre bladene står for Treenigheten – Vår Herre, Jesus og Den hellige ånd. De overtallige bladene er symbol på små djevler. Men hvorfor bringer det lykke med en djevil i selskapet? Det hadde seg slik at treenighet pluss én var en slags livsforsikring. Dødsdømte fanger kunne søke om benådning hvis de fant en firkløver på galgebakken. Noen var heldige og ble benådet.

Slike historier er vel helst kjedelige for barn. Gleden ved å finne firkløver, presse den, lime den på et kort og deretter ønske seg tre ting holder i massevis.

PS. Klokka er 12.30. Plutselig dukker det opp tre førsteklasinger på vei fra skogen. Nå hadde jeg sjansen til å utfordre dem til å finne firkløvere. De kom meg i forkjøpet og kunne entusiastisk fortelle: "*Vi har vært i skogen og lært forskjell*

på gran og furu". Lærerne, mine tidligere studenter, lyste av stolthet, de hadde videreført noe de lærte i biologitimene 20 år tidligere. Dette gledet meg, og videre firkløverforskning ble glemt.

Marikåpe

Fig. 4: Marikåpe med "gulldråpe"

De fleste har sett vanndråpen i bunnen av det traktformete marikåpebladet. (Fig. 4) Ja, selv på solrike sommerdager ligger den der som en krystallklar linse og forstørrer detaljer i bladet. Mange opplever det magisk. Det gjorde også gullmakerne, eller alkymistene. De trodde det var mulig å skape gull bare de fikk den rette blandingen til å koke. Gulldråpen fra marikåpebladet var en selvfølgelig del av blandingen. Slik hadde det seg at marikåpeslekten ble hetende *Alchemilla*, etter alkymistene.

Når barna oppdager vanndråpen

og har fått med seg fortellingen om gullmakerne, blir de ofte ivrige etter å finne flere.

Tidlig på 2000-tallet var jeg stevnebestefar sammen med min venn Gunnar Bjune. Vi skulle ta barn og unge med oss ut i naturen mens de voksne var på Areopagosforedrag. Etter kort tid kom vi over marikåpe.

Etter fortellingen om gullmakerne var de unge naturforskere på jakt etter de dyrebare gulldråpene.

De fleste fant dråpene, men Bodil var heldig og fant et blad, riktignok uten dråpen, men med en sommerfuglpuppe hengende under bladet. (Fig. 5) Til alles store undring var sommerfuglpuppen gullforgylt. Forklaringen var like nærliggende som opplagt: Gullmakernes magi var virkeliggjort – vi kunne alle beundre Bodils gullpuppe!

Fig. 5: Bodil med gullpuppe under marikåpeblad

Tettegras og soldogg

Fig. 6a: Tettegras
Foto: Kristin Steineger Vigander

Fig. 6b: Rundsoldogg med insekter
Foto: Kristin Steineger Vigander

Tidlig på 1960-tallet var jeg så heldig å studere botanikk med Olav Gjærevoll som professor. Han var en dyktig pedagog og formidlet praktisk kunnskap. Kjøttetende planter var nytt for meg. Gjærevoll viste oss soldogg og tettegras. (Fig. 6. a,b) Den bleikgrønne tettegrasrosetten hadde innrulla bladkant, og innenfor var det fanget

mengder av småinsekter. Gjærevoll tok opp nistepakka og fant frem litt savelat som han delte raust med den kjøttetende planten. Samtidig berettet han om hvilke enzymer i bladene som spaltet proteiner slik at tettegraset fikk næring. Vi lyttet, og professoren kunne fortelle om tettemelk og gamle tradisjoner. Plutselig vasset han ut i ei myr og hentet en soldoggplante. Nistepakka kom frem igjen. Nå var det leverpostei han delte med planten. Vi kunne faktisk se at kransen av kjertelhår sluttet seg om leverposteien i ren takknemlighet.

Slike demonstrasjoner tenner oppmerksomheten hos studentene. Dette er mest spennende med de små barna. De skjønner umiddelbart poenget med å dele savelat og leverpostei med disse plantene som aldri kommer seg til butikken.

Det ble litt spesielt en gang jeg hadde med meg en barnehage ut i skogen. Utstyrt med makrell i tomat som tettegraset skulle få, gledet jeg meg til å møte barna.

De var ivrige, og delte ut mat til plantene med rund hånd. De la fort merke til insektrestene som lå i bladet fra før. Gudrun på tre år var helt på gråten da hun forstod hva som foregikk. Forklaringen var veldig enkel: Hun elsket makrell i tomat og syntes det var urettferdig at tettegraset skulle få all den deilige maten.

”Maur er moro”

I Norge slipper vi heldigvis å gå langt for å treffe på ei maurtue. Det

er alltid moro å utforske maurens adferd sammen med barn.

Når maurarbeiderne våkner en dag i slutten av mars, myldrer de på den solvendte siden av tua. Fargen er mørk, nesten svart. De bryr seg ikke om å samle mat. Nå handler det om å samle solenergi og varme i tua. De mørke arbeiderne holder seg i sola til de er oppvarmet, for så å krype inn i tua og avgi varme. Kalde maur kommer ut for å hente mer varme. Slik fortsetter de til hele tua er oppvarmet. En aktiv maursommer har begynt.

Maur er et av de første insektene barna legger merke til. De fleste vet hva maurbitt er, og når maurene myldrer over nakne småbarnføtter er det ikke bare moro. Det er nok ikke nå du skal la barna smake på maurpiss.

Men før eller siden byr anledningen seg, og alle som leser dette vil kjenne seg igjen fra turer med mor og far eller med en entusiastisk lærer. Vi kan metoden: Finn en kvist og rens den for bark, legg den i maurtua og la den ligge til mauren har sprutet litt syre på den. Ta deretter kvisten og rist den fri for forvirra maur. Nå kan du slikke, om du tør, og oppleve den deilige sure smaken. Det blir alltid litt hyl og skrik, mye latter og moro.

Gudrun på tre år, hun som elsket makrell i tomat, fant sin egen og effektive måte å oppleve maursyra på: Hun la like godt narresmokken i tua en stund og puttet den deretter rett i munnen!

Er det blåveis i nærheten, og barna

er noe større, kan de legge noen blåveisblomster i tua og oppleve fargeforandring etter maursyresprut. Seinere på sommeren, når blåbæra er modne, kan barna gni inn håndflaten med blåbær, og plassere hånda i murtua til den blir rødfarget.

Det er spennende å studere aktiviteten i maurstien. Nesten alle maurene som er på vei til tua, har noe med seg i kjevene. Utbrudd fra barna forteller hva det handler om: *”Se her, en liten maur sleper en hel larve!”*.

Så oppdager vi at det vokser mye blåveis, hvitveis og hengeaks i nærheten av murtua. Når vårblomstringen er over, får vi forklaringen: Maurene plukker med seg frø fra blåveis og hvitveis og en rekke andre planter som er tilpasset maurspredning. Frøene er utstyrt med et lite, oljeaktig vedheng, elaiosom, som gir god næring til maursamfunnet. Maurene henter frøene og bærer dem til tua. Underveis mister de ett og annet.

Slik blir det gjerne en god bestand av maurspredere i nærheten av maursamfunn. Det er et betydelig antall planter som på denne måten samarbeider med maur. Fioler og hengeaks avløser blåveis og hvitveis.

I rik moldjord kan vi finne lerkespore og gullstjerne. Under mer karrige forhold er marimjelle og hårfrytle mer vanlig.

Marimjelle innbyr til noe mer avansert forskning sammen med barn. Marimjellefrøene ligner til forveksling risengryn. (Fig.7)

Fig. 7: Marimjelle, avblomstret med frø
www/luontoportti.com suomi images

Legg ut et bestemt antall risengryn sammen med marimjellefrø på en liten skål i nærheten av maurstien. Kontroller hvert kvarter og finn ut hva maurene foretrekker. Jeg overlater til leseren å finne svaret.

Dette ville jeg forsøke på nytt, ettersom det var tyve år siden jeg hadde vært ute og ”forsket” sammen med barn. Etter en runde i skogen fant jeg ut at marimjelle hadde kastet alle frøene. Planten var svart.

Dermed gjensto det å prøve med risengryn.

Kl. 15.45, 23. september, la jeg ut 40 risengryn i en maursti som krysser plenen vår. (Fig. 8)

Jeg spiste middag og sovnet. Kl. 18.45 kontrollerte jeg maurstien. Gryna var borte. Heldigvis rakk jeg å se en maur som fraktet det siste riskornet mot tua. (Fig. 9)

Fig. 8: Risengryn i maursti

Jeg har jo gjort dette mange ganger sammen med barn, og vet at mauren foretrekker marimjellefrøet på grunn av elaiosomet. Likevel var det fristende å se maurenes adferd da de ble matet med riskorn. Forsøket er alltid vellykket fordi riskornet på sett og vis er et eneste stort elaiosom. Likevel – jeg var lykkelig fordi maurene enda en gang innfridde forventningene mine.

Fig. 9: Tre timer senere. Det siste risengrynet hentes.

Trø varsomt i orkideenga!

De fleste gangene jeg var på Øland med studenter, oppstod et problem. Vi skulle se på et spennende planteliv, og som regel var det tett med orkideer. Det kunne være narmmarihand (Fig. 10) eller kruttbrenner på Enerumsalvaret, eller flueblomst på Mensalvaret.

Fig. 10: Narmmarihand fra Enerumsalvaret

Det var vanskelig å bevege seg uten å trække på enkelte orkideeksemplarer. Gang på gang gjorde jeg studentene oppmerksom på situasjonen, og de fleste passet på å se hvor de kunne gå.

Av og til hadde studentene med seg småbarn, og til min glede oppdaget jeg stor nysgjerrighet og årvåkenhet hos barna. De lyttet og forstod umiddelbart at orkideene hadde det vondt når de ble trakkert på. Denne årvåkenheten, eller empatien, om du vil, smittet over på de voksne. De små ble rollemodeller for de store.

Dette er en erfaring som jeg har hatt stor glede av. Den mest fruktbringende læring finner sted i et lykkelig møte mellom barn og lærer.

Vi kjenner til uttrykk som: ”*Hent fram Askeladden i deg, hent fram barnet i deg*”.

Vi er alle som et tre med årringer. Hver årring forteller oss noe om vekstforholdene det året ringen ble til: om fuktighet, temperatur og næringsforhold. Dette er en viktig kilde til kunnskap når vi skal forstå hvilke vekstforhold treet har hatt. På samme måte som årringene følger det voksende treet, har også menneskene sine ”årringer”: toåringer, femåringer eller tiåringer. Per Olav Tiller, (1993) sier det slik:

*Vi er alle både ettåringer,
treåringer og alle våre aldre
her og nå. Barndommen er
derfor alltid en del av vårt liv
til enhver tid.*

Denne erkjennelsen bør særlig de som skal arbeide med barn, tilegne seg.

For noen år siden kom tre småjenter forbi mens jeg vannet et bed med stemorsblomster. ”*Hva gjør du?*” spurte den minste som var knapt tre år gammel. ”*Jeg vannet blomstene mine*”, svarte jeg. Treåringen bekreftet svaret med et nytt spørsmål: ”*Vanner du blomstene dine, du?*”? Dermed var samtalen over, men jeg var lykkelig over å bli beæret med et relevant spørsmål fra et vitebegjærlig barn, og glad fordi jeg hadde et enkelt svar å gi tilbake.

Jeg håper at også treåringen følte seg beriket av den korte samtalen.

Referanser:

Borgen, Johan 1966. *Anes eventyr*. Tanum. Oslo.

Grimeland, Gisle 2012. *Med åpne sanser. Barnet, læreren og naturen*. Cappelen Damm Akademisk. Oslo.

Hammarstrøm, Nancy 1913. *I maulandet*. J.W. Cappelens forlag. Kristiania.

Tiller, Per Olav 1993. Telemarksforskning Rapport 05/93. *Barn og Natur*. Notodden.

Private samtaler med barn og voksne.

Egne erfaringer.

Nabolagets ville vekster:

JEG DYRKER KRYPSOLEIE

Anders Often

Trøske – kalles den vakre plante. Av noen som ikke har skjønt det. Sååå ufortjent! Det finnes ikke noe mer skinnende gult enn den tette plenfleck med blomstrende krypsoleie. Så ikke luk den! Dyrk den. Med stolthet. Med krypsoleie-stolthet! Men gjerne begrensn den. Til den ene plenfleck.

Det er klart planter også er utsatt for ufortjent hat. Noen har fått merkelappen ugras – altså ”ikke-gras”. Det forteller jo hvor viktige gras har vært som mat, både for folk og dyr. Men strengt tatt gjelder det jo de fleste planter at de ikke er gras. Selv om grasfamilien er en av de største plantefamilier med rundt 12000 arter utgjør den bare 4 % av landjordas ca. 308 000 karplanter. Altså, det meste er ”u-gras”. Derav er det igjen noen få som i gamle dager ble kalt ”ondartede ugras”, og som ugrasbiologer arbeidet mye med. Krypsoleie *Ranunculus repens* hører med blant disse. Enda så blomstervillig og vakker den er. Var det opp til meg: Ikke kall den ugras! Kall den kjære, vakre, blomstervillige koseknoppen min – gulskinnkjærligheten min. Vakker vår og forsommeren min... eller noe i den duren. Krypsoleie er nemlig ei utrolig vakker soleie, og selvfølgelig spesielt når den blomstrer. Den er mye mer skinnende gul enn blek

ballblom, hageprimula eller stemor. For ikke å snakke om andre, ikke så skinnende soleier som engsoleie *R. acris* coll. eller grøftesoleie *R. flammula*. Og store blomster har den. La krypsoleie få lyse opp den ellers triste forsenkning på plen. La den få dominere så det blir tett i tett av den. Og sjokkgult når den blomstrer, rundt St. Hans engang. Det er flott! Mye flottere enn å streve med luking. Enn å kalle den trøske – eller noe annet stygt. Navnet krypsoleie er fint det. Men det engelske ”Creeping Buttercup” er på en måte koseligere.

Egentlig fuktart

Men det gir selvfølgelig ingen diplom i det lokale hagelag å lykkes med sin krypsoleie. Den er ikke vanskelig å få til. Spesielt ikke hvis du har en litt fuktig eller litt skyggefull plenfleck. Den kan for øvrig også vokse knas tørt. Da kan den bli ganske hårete, både på stengel og blad. Og den kan vokse

Hårete krypsoleie på tørt voksested Foto: Norman Hagen

svært bra på næringsrik, veldrenert mark, men det er nå først og fremst en fukt- og sumpskogsart; flommark, vannkanter. Det er artens naturlige habitat hos oss. Men den er i dag svært vanlig i det moderne kulturlandskapet. I hage, hagekant på plen, skogkant, parker og langs veier der høyvokste ugras ennå ikke har overtatt.

Og trøske – jeg mener krypsoleie – har svært effektive, overjordiske utløpere som rotslår ved hvert nodium. Den danner så her en kraftig trevlerot. Plantene sitter dønn fast i bakken. Det er hardt å luke vekk krypsoleie. De lange, grønne ”ledningene” er hardt festet for hver 10-30 cm. Ikke minst på gartnerier kan den være forhatt. Og som sagt av pertentlige hageeiere som ikke

skjønner dens skjønnhet.

På hvert sted det sitter knipperot sitter også en samling rosettblad. Disse er karakteristiske for arten ved at midtfliken sitter på en liten stilk. Denne egenskapen er så og si arts-spesifikk, i alle fall blant norske soleier. Og den brukes da også av Reidar Elven i *Lids flora*: ”Midtre bladflik langskafta. Krypande plante som rotslår, mjukhåra” – da er det krypsoleie.

Nå er jo ikke dette entydig i forhold til alle andre soleier, men det brukes som en av flere nøkkelkarakterer mot krattssoleie *R. polyanthemos*, som den ellers for øvrig ikke ligner i det hele tatt. Det er en annen sak. Bestemmelsesnøkler er logisk oppbygd, men de behøver ikke alltid ende opp slik at arter som er vanskelige å skille kommer ut i siste nøkkelpunkt. Hvem har vel problem med å skille krattssoleie og krypsoleie? Hallo! Men begge er i den lille gruppa av soleier med riflete blomsterstilk: Det er bare kratt- og kryp- og knollsoleie (*R. bulbosus*) som har det!

Formrik og vidt utbredt

Av og til samler jeg krypsoleie. Synes den varierer ganske mye, spesielt i behåring. Det er først og fremst typer som vokser i sumpskog som synes å være noe annerledes enn ugrastypen, dvs. de er spinklere og glattere, og de kan vokse svært vått. Reidar Elven skriver da også i *Lids flora* (2005): ”Arten er formrik, men variasjonen er ikkje utgreidd.

Ugrasformene er ofte mykje håra og har breie bladflikar. De heimlege sumpformene er om lag snaue og har smale bladflikar”. Interessant nok er krypsoleie også dokumentert med en røys av ulike kromosomtall ($2n=14, 24, 32, 48$), men den er ikke talt i Norge. Apomiksis – altså en type kloning hvor planten danner frølignende strukturer med små plantefostre inni – er ikke kjent hos krypsoleie. Men dette er vanlig hos for eksempel nyresoleie *R. auricomus*. Også i *Flora Nordica* (2001) påpekes det at arten er formrik uten at det beskrives og presenteres utbredelseskart for subspesifikke taksa. Jeg vil tro det er like greit. For pussig nok beskrives forskjellen på mulige naturlige forekomster kontra ugrasforekomster motsatt av hva som er tilfellet til fjells og nordover hos oss: Sør i Sverige og i Danmark er det ugrastypene som er glatte og indigene, sumpskogsformene er hårete.

Liten frøproduksjon

Krypsoleie setter ganske få frø. For eksempel skriver Emil Korsmo (1981) at antall frø pr. blomsterbærende stengel i gjennomsnitt er 140. Til sammenligning har engsoleie 150 til 900 frø pr. plante. Nå kan jo krypsoleie ha mange stengler, så antall frø pr. plante blir trolig likevel ofte høyere enn hos engsoleie. Men den spres opplagt ikke svært godt med frø. Når vi i en del år på jobben (i NINA) har holdt på med spireforsøk fra enten

oppsop fra båter med importtømmer til celluloseproduksjon, eller fra jordprøver tatt fra jordklumpen hos prydplanter for utebruk, har det knapt spirt krypsoleie. I det hele tatt – det har spirt svært lite fra soleiefamilien. En og annen engsoleie. Så vidt muserumpe (*Myosurus minimus*) og nyresoleie. Kan hende har mange av artene i denne plantefamilien en

eller annen form for frøhvile som må brytes, kanskje en blanding av tørke og fuktighet. For eksempel kan prydplanter innen *Anemone*, *Trollius* og *Pulsatilla* være litt vriene å få til å spire. Litt pussig er det når man tenker på hvor vanlige, spesielt engsoleie og krypsoleie er. Det er noe med de soleiene. De er ikke helt lette å ha med å gjøre.

Krypsoleie

Ofte –
 ofte sånn cirka rundt St. Hans
 når jeg trasker over en plen
 da ser jeg de mange gule, små øyne
 lyse – slik plenfullt mot meg. Det er krypsoleie!

Hun sitter. Og sitter, kryper utover
 er dame med kvasse negler
 De biter og klorer seg bannfast til plen. I bakke, kant av åker
 men liker jo aller best fukt

Da smekter hun kjønnet sitt best
 huker og sitter. Huker og sitter. Brer seg utover
 ler – glinser og gliser
 selv om jeg river og sliter
 Trøske! Hyler jeg da. Trøske! Trøske! Trøske!

Da blir hun svart. I det gule, det fule
 et øyeblikk, nok. Kan tuppe til henne, bak
 Springe og le
 springe og le – snu meg og se
 Det gule. Det glinsende fete og sleske
 fule krypsoleiesmil. Tape
 Men vinne på nytt og på nytt

17.06.2013

”DET ÆR SÅ FINT, AT JÆI TRUR JÆI DÅNÆR!”

*E bløme knepper se' stilt og blunder.
Så sitrer dogga.
Så kviler dal'n, men et hjarte slår
over sommar-vogga.*

(Einar Skjæraasen: *Fred*)

Lise Stokstad er gått bort, nær 78 år gammel.

Sommeren 2016, nærmere bestemt 17. juli, kom sorgen igjen til mange av oss i TBF, til alle oss som kjente Lise, et av de store muntrasjonsråda i vår hjertevarme lille botaniske forening. Det er med noen rare følelser en blir sittende og tenke tilbake på minnene om et av de menneskene, som jeg tror, alle vi som lærte henne å kjenne, husker med stor glede.

Lise kom tidlig med i Telemark Botaniske Forening og ble en av dem som bidro med smil og latter og gjorde foreningen til det den ble, en forening der vennskap og glede satt i veggene, i stedet for det som den lett kunne ha blitt: en

av de litt mer alvorlige naturforeningene vi kjenner til. Men vi ble altså ikke til en samling meget alvorlige kvinner og menn, noe Lise bidro til ikke skulle skje, sjøl om vi aldri mista av syne det å ville ta vare på naturen vår. Hos Lise satt gleden og latteren lett og gjorde sitt til at flokken av amatører i Telemark (og snart også mange andre utover det ganske land) ikke skulle gløkke det andre viktige av det vi skulle drive med i TBF, nemlig det å spre glede, entusiasme og undrende kunnskap omkring botanikken, nettopp for å ha i bunnen dette med gleden og kjærligheten til det som vokser og gror rundt oss. Mangen en gang på tur i lag kunne vi finne henne der hun satt foran et av skaperverkets underer, med ansiktet fylt av den samme undringen som Einar Skjæraasens diktning er fylt av og som kommer fram både her og der i dikta hans. I diktet *Guds ord* skriver han:

*Blomster og krypt og stjerner
Og alt omkring deg du ikke vet navn på
og ikke kan lovene for,
alt som bor i deg
så lite at hjertet kan lukke seg om det
så stort at hav og fjell blir som intet
det er Guds ord.*

Så kikket hun opp på oss og sukket: ”Det ær så fint, at jæi trur jæi dånær!” Hun hadde sannelig den gode og barnlige gleden over det skaperverket vi er blitt gitt.

Lise har vært ”borte” fra oss en stund. Det er en god stund siden hun kom på møter og turer. Det er kanskje derfor at så mange av TBFs nyere medlemmer ikke rakk å bli kjent med det elskelige og hjertevarme mennesket som visste å sette farge på miljøet.

I de første par tiåra i TBF var Lise fast inventar på de fleste turene, både de korte og de lange. Så du henne ikke med sin karakteristiske røde caps, ja, så var det nesten umulig å ikke legge merke til hennes hjertelige latter der hun satt i vennekretsen eller hennes hjertesukk over alt det ”fine” som hun brukte som standarduttrykk før hun trodde hun skulle ”dåne”.

Lise var på mange vis et ”rikt” menneske som delte med seg og trøstet. Vi som kjente henne vel, visste godt at hun hadde sine opplevelser og tunge stunder med sorg intet menneske kunne misunne henne. I ei vise jeg lærte en gang, heter det:

”Men bakom sangen og gledeslått, der er det armod, Gud bære meg.”

Sånn var det også stunder for Lise og John og resten av familien deres, noen ganger mye mer enn for mange av oss andre, ting som virker umulige å bære. Likevel hadde hun evnen til å stå av stormen, selv om det noen ganger må ha kosta. Hun kom igjen tilbake sammen med oss og ga uttrykk for at hun ”nesten

dånte” av glede da de gode opplevelsene nærmest sto i kø. Slikt smitter.

Vi to her i huset, som sikkert flere andre gjør, minnes hvordan hun bokstavelig talt ”strødde blomster” rundt seg da vi kom på kaffibesøk i Fagerlivegen hos henne og John. Strødd utover bordet, pent anretta i skåler og på duker, lå et utall av Fuchsia-blomster, rett og slett for å glede. Smørbrød, kaker og kaffi fikk en ekstra god smak, og etter runder i den rikholdige hagen og gjennomgang av hennes store Hoya-samling (porselensblomster), vanket det alltid en og annen stikling eller avlegger av et eller annet spesielt. Noen spesielle ting hadde av og til ”uforvarende” funnet veien inn i hagen hennes, og vår undring over dette ble alltid besvart med et smil og ” – *men de har fått et godt hjem*”.

Stille vemod

Det blir ofte stille når gledeslåttene tar ei pause i TBF, blir borte ei tid med dem en så gjerne husker.

Stille

*Stille, stille. Ingen går
gjennom kvite grunder.
Lut deg bløme som har fått
kyss på milde vinder.*

Vemodet over at Lise over tid ble borte for oss, stille og umerkelig for mange, føles i dag tungt, og vi er nok også mange som ser at vi forsømmer oss i slike sammenhenger, at vi ikke husker at trivselen og omsorgen for hverandre og det vi lever i med glede, må vare litt lenger. Det er noe som burde ha hatt muligheter for gode kår i TBF. Nå er hun borte for alltid. Takk til Lise for hennes mange muntre og glade samvær i vår botaniske hverdag!

Og så er det sånn da, når vemodet fanger oss igjen, at vi oppdager at vi ikke rakk alt vi ønsket at vi skulle få gjort og sagt.

Vemodsvise

*Her heng det att en bunad
som itte var te fest,
her står det att et skopar
sydd på en hemgjort lest.*

*Så er det att små morsord
frå voggesull og bønn.
Så er det att et hjarte
Som aldri krevde lønn.*

*Så er det att – å tenkje
på alt og gjøra rett.
Så heng det att e lampe
som sløktes klokka ett.*

*Så er det att ei svie
for mangt en itte rakk.
Så er det att små skuldmenn
som glømte å si takk.*

*– Det er så mye borte,
men mye er og att.
Godt etter arbeidsdagen
å få e rolig natt.*

Helt til slutt vil jeg si at det neppe er tvil om at Lise fikk satt sitt merke på det sosiale livet i TBF på sin gode måte. Jeg har sittet med Skjæraasens dikt ei stønn nå, og det er mangt å lese av hjertevarme der. I et av hans dikt, *Bumerkje*, står det å lese, nesten som om Lise:

*Jeg ser et rom, det lukker seg – og stenger
en uro-veng, som bakser mot ei rute.
Da er det innestengt og ille ute
det vesle vevre liv
som ville mer og lenger.*

*Når kar og stauper er tømt og du er ingen,
da fins det att et butegn du har skuri
– et ymt frå det du var og ville vuri.
En liten minne-ting
– og merkje ditt i tingen.*

Det måtte bli med Einar Skjæraasen vi må minnes hu Lise. Han så også det store i det små.

Av hjertet fra
Roger
på vegne av alle dem som lærte Lise å kjenne.

Fra barndommens planteleker:

”-YNSKJER DU DEG DÅ DET SAME.....”

Ei historie om marikåpe og blåklokker, eller kanskje også om alkymi, en visetekst og en gammel barnelek

Roger Halvorsen

Marias blomster

Marikåpe ble i eldre tid regnet som en av de mest jomfruelige av de blomstene som bar Marias navn. Som så mange sikkert har sett, har de store bladene, som mest ser ut som et stort foldeskjørt, etter en litt kjølig sommernatt samlet opp en vanndråpe nede i bunnen. Denne dråpen i ”bladskåla” er ofte ikke en doggdråpe, men en dråpe som er dannet ved at det er skilt ut ørsmå dråper gjennom de små kjertelhåra langs bladkanten. Disse dråpene fra kjertlene samler seg i en større dråpe

i bunnen av bladskåla og ligger så og speiler det ”himmelske lyset”. ”Jomfru Marias kåpe” er blitt til det folkelige ”Marikåpe”, og at den klare dråpen ble borte utpå formiddagen, skyldtes ifølge den aldri sviktende folketroen at alvene drakk den opp.

Marikåpa

For langt over 40 år siden begynte interessen for botanikk å skyte fart hos forfatteren – på ordentlig. I dette inngikk også marikåpe, og den gangen, i begynnelsen, het den bare marikåpe *Alchemilla vulgaris*. Det gikk noen år før jeg oppdaget at ”marikåpa” ikke bare var marikåpe men marikåper. Det var fort gjort å lære seg forskjellen på marikåpe og fjellmarikåpe, men da 1963-utgaven av ”johannesevangeliet” (*Norsk flora* av Johannes Lid) ble kjøpt inn av lærerstudenten, ble det jammen vanskelig. I Lids blå flora, hvor også svenske marikåper var med, var antallet i slekta 22 arter. I den nye grønne 2004-utgaven der Sverige ikke lenger er med, er de norske artene blitt 28 i tallet. Dessuten er de ikke lette for en utålmodig amatør å holde fra hverandre. Sannsynligvis er det et godt potensiale til flere arter

Dråpen i ”bladskåla” Foto: Norman Hagen

i denne slekta, og for eksempel har *Den nya nordiska floran* (Stenberg–Mossberg) tatt med 36 arter. Jens Corneliuson (1997) skriver at slekta omfatter rundt 250 arter, og da blir de vrøne, ja, rent ut virkelig et *crux botanicorum*, et botanikerens kors, å holde styr på.

Alchemilla

Gutten som var glad i blomster ble etter hvert voksen og enda mer blomsterglad, eller var det -gal? Marikåpa ble et fint bekjentskap i hans etter hvert store botaniske verden, og ble en utfordring, ja, nettopp et slags botanikerens kors, med et vell av vanskelige og varierende arter i slekta.

Opp gjennom tida lærte jeg meg at det vitenskapelige slektsnavnet til denne planta i rosefamilien, med små uanselige gulgrønne blomster er *Alchemilla* og henger sammen med den gamle vitenskapen som ble kalt *alkymi*, kunsten å lage gull. Det skal være avledet av det arabiske *al-kemeli* og *al-kimija* som har betydningene ”de vises sten, himmelsk vann og alkymi”. En blanding av de to orda er blitt latinisert til *Alchemilla*.

Årsaken til dette skal visstnok henge sammen med at marikåpe, som nevnt, ofte har en stor og klar vanndråpe samlet i bladskåla, særlig på morgenen etter ei natt med klarvær og høy luftfuktighet. Alkymistene brukte som kjent alle slags remedier i forsøkene på å skape ”de vises sten”, *lapis philosophorum*, som var selve nøkkelen til å framstille gull,

og denne dråpen av ”himmelsk vann” ble også forsøkt, en dråpe som den gang på et uforklarlig vis bare lå der i marikåpa.

Selvfølgelig opptrer fenomenet med vanndråper også ved litt nedbør nattestid, men det måtte man ta høyde for i den alkymistiske verden.

Også i medisinsk bruk og overtro

Planta er også blitt brukt i folkemedisinen på mange vis, og selvfølgelig er mye av denne bruken et resultat av reinspikka overtro.

Planter med navn etter Maria var særlig god medisin, og bladene ble brukt som omslag på sår og forstuinger. Den ble brukt på kreftbyller, og en graut kokt på marikåpe og rømme var et skatta legemiddel mot alle slags vanskelige sår. Det var knapt noen ende på alle de ”dyder”, som bruksområdene kaltes, denne planta hadde i folkemedisinen.

Vanndråpene som samlet seg i bladene var styrkende drikke, og dessuten kunne de lege syke og betente øyne. Sannsynligvis kunne de også styrke synet. Det var imidlertid en liten hake ved det hele, nemlig det at dråpen skulle helles rett fra bladet og inn i øyet. Det er ikke av de enkleste øvelsene. Å slite opp et blad og løfte det opp til øyet uten at dråpen triller av er ikke lett, men med litt trening går det vel kan hende. Hva gjør man ikke for å få litt ”klarsyn”?

I Åke Ohlmarks bok om ”Linnés hälsoörter” (1985) påpeker forfatteren at det før den gamle mester

Carl von Linnés tid også var tiltrodd marikåpe *Alchemilla vulgaris* å kunne

*”höja förslappade kvinnobröst,
återställa hymenhinnan och den
förlorade jungfrudomen samt
läka alla sår”.*

Det var sannelig ikke måte på ønskedrømmene denne planta skulle kunne oppfylle. Den skulle dessuten også, ifølge den samme boka,

*”hämma inflammationer och
diarré”*

som jo er et mer rimelig bruksområde.

Ei vise om marikåpe

Så dukka marikåpa, sammen med blåklokke, en dag opp i en visetekst. Gutten, som var blitt godt voksen, likte også viser. Teksten var av lyrikeren Åsmund Sveen som ble født i Sørskogbygda i Elverum kommune. Den var til alt overmål satt tone til av dikteren selv og er den melodien som jeg etter hvert lærte meg. Åsmund Sveen brukte motivet i diktet sitt som finnes i samlinga *Bygdeviser*. Den handla om marikåpe og glitrevogga med dråper i, og så handla den også om noe annet: det å ”rengje blåklokka” (en barnelek).

Hva var nå dette?

Slik lyder diktet som ble en visetekst:

MARIKÅPA

*Eg vil finne marikåpa
full av morgondogg,
bera til deg kvar ein dropa
med sin glitrevogg.*

*Eg vil finne blåe klokker,
bera dei til deg.
Du skal få eit hjarteynske –
tenkjer du på meg?*

*Når du drikk av marikåpa,
rengjer klokka blå –
ynskjer du deg då det same
som eg tenkjer på?*

Arbo Høegs *Planter og tradisjon* (1976) er full av svar på mange spørsmål i etnobotanikken, også om det å vrenge blåklokke, de små, *Campanula rotundifolia*. Har du forsøkt dette kunststykket som egentlig er en gammel barnelek?

Det er kanskje verre enn å holde styr på alle artene av marikåper. Likevel, har du først fått taket på det, kan du det, både det å ”rengje klokka” og det å holde styr på marikåpene, mener jeg.

Den svenske forfatteren Ivar Lo-Johansson har også skrevet om denne leken i en av sine bøker, *Godnatt, jord* (1933, til norsk i 1939). Boka er visstnok skrevet som en selvbiografisk skildring av hans egen barndom, men den ble starten på det som kom til å bli hans beretninger om og kamp mot det svenske statarvesenet*.

* Statare (Fra Wikipedia og andre nettsteder)

Statare er et begrep i Sverige og Finland som utviklet seg fra midten av 1700-tallet. Det var en betegnelse på en gift landbruksarbeider som var ansatt på ettårskontrakt og som delvis var lønnet med kontanter, delvis med naturalia.

Ordningen var særlig utbredt på større landeiendommer i Sør-Sverige, spesielt i Skåne, og den ble helt avskaffet i 1945 da man gikk over til kontrakter med kontantlønn.

Statarkonene var i prinsippet ikke forpliktet til å arbeide, men ofte ble det inngått avtaler om at de og halv voksne barn også arbeidet, og for eksempel melking var et typisk arbeid for statarkonene. Noen steder var det nærmest en selvfølge at konene skulle arbeide.

De ettårige kontraktene gikk som oftest ut i slutten av oktober, gjerne den 24. oktober, og mange statare flyttet da videre til en ny gård for å få arbeid. I denne perioden hadde de gjerne fri en uke før de fant seg nytt arbeid. Denne uka ble kalt "slanckveckan". Dette uttrykket stammer visstnok fra at statarne var uten arbeid og måtte klare seg selv uten lønn.

I kontraktperioden var statar-kontrakten uoppsigelig, om da ikke stataren forbrøt seg på et eller annet i arbeidskontrakten i løpet av perioden, men de opparbeidet seg ofte gjeld til landeieren ved at de handlet i butikken til arbeidsgiveren, og dermed ble de ofte i praksis livegne fordi de ikke kunne arbeide andre steder så lenge de hadde uoppgjort gjeld.

Statarne hadde ikke samme status som husmenn. I Sverige ble husmenn kalt torpare, og et torp tilsvarte det samme som en norsk husmannsplass. Den store forskjellen mellom en statar og en torpare var at torpet, husmannsplassen, med hus og et jordstykke av varierende størrelse, ble leid ut med kontrakter på mellom 10 og 50 år.

Noen steder kunne husmannskontrakten gå i arv. Leia av plassen kunne betales enten i rede penger, naturalia eller gjennom pliktarbeid eller kombinasjoner av dette. Pliktarbeidet besto oftest i hjelp med onnearbeid og annet arbeid som jordeieren trengte hjelp til.

Statarsystemet er beskrevet av en rekke svenske forfattere, som f.eks. Ivar Lo-Johansson og Moa Martinson. Disse forfatterne tilhørte den såkalte "statarskolan".

I starten på det tredje kapittelet i boka skriver han, i norsk oversettelse:

Landeveien var kantet med hundekjeks og karve. Om sommeren støvet den. Ved middagstid lå hele veien som en ringlende røyk av grått støv. I grøftekantene vokste blåklokker som en kunne vrenge hvis en var netthendt.

Barna satt ofte formiddagen lang og vrenget alle blåklokkene de så. Til slutt sto grøftene fulle av blåklokker som statarungene hadde snudd på vrangen. De snudde dem aldri rett igjen.

Tilbake til Ove Arbo Høeg

Leken med å vrenge blåklokkene er (var?) en ytterst vanlig ferdighetslek over alt i landet ifølge Arbo Høeg. Det skal skje uten at klokka går i stykker. Noen steder het det seg at man også måtte vrenge den tilbake.

Han skriver:

Som vanlig ved slike leker ble det nesten alltid sagt at om det lyktes, skulle et ønske, eller oftere tre ønsker, bli oppfylt. Men belønningen kunne også være hell og lykke i sin almindelighet, eller, for småpikenes vedkommende, at de skulle få en ny kjole (Tynset).

"Kan du range blåbjølla, er du giftan" (Mosvik).

"Kan en rangvende en blåbjøll, så får en den en vil" (Meldal).

Dette med "ønsker" er det Åsmund Sveen tar så fint vare på i diktet sitt.

Også i Sverige og Danmark

Barneleken med å vrenge blåklokke er også kjent fra Sverige. Gösta Olsson skriver i sin lille bok *Växtlekar*:

Blåklockan – en vacker och rolig växt...

...Kan du vända blåklockan ut och in får du tre önskningar uppfyllda.

Kan du också vända den tillbaka utan att den går sönder betyder det hälsa och lycka.

Hos Vagn J. Brøndegaards *Folk og flora. Dansk etnobotanikk* (1975 – 1980) bind 4, finner vi under "Klokke Campanula" den samme leken nevnt:

Hvis man kan kan krænge en klokkeblomst helt om uden at den går itu, får man et ønske opfyldt.

Marikåpe og blåklokke også i ”blomsterspråket”

*Får du ei marikåpe betyr det at
”du er for beskjeden og må gi
signal, men jeg elsker deg!”
Får du blåklokker, betyr det:
”Jeg er din for alltid!”
Får du blå blomster, betyr det:
”Jeg lover å bli ved din side til
døden skiller oss.”*

Så vet vi det.

Var det noe av dette Åsmund Sveen også ville formidle?

På neste møte jeg kommer skal jeg love å synge *Marikåpa* for dere, for den som gidder å høre på, men også til ære for en fin poet fra Sørskogbygda, en poet som ble borte altfor tidlig, og til ære for en gammel barnelek.

Litteratur

- Arbo Høeg, Ove. 1976. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Brøndegaard, Vagn J. (1975-1980). *Folk og flora. Dansk etnobotanikk, bind 4*. Rosenkilde og Bagger.
- Corneliuson, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
- Lid, J. 1963. *Norsk og svensk flora*. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lid, J. & Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/ Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
- Lo-Johansson, Ivar. 1933. (Til norsk i 1939) *Godnatt, jord*. Den norske Bokklubben.
- Mossberg, B. & Stenberg, L. 2003. *Den nya nordiska floran*. Wahlström & Widstrand.
- Ohlmarks, Å. 1985. *Linnés hälsoörter*. Sjöstrands förlag, Stockholm.
- Olsson, Gösta. 2010. *Växtlekar. Harriet, Oskar, Ida, Carl och Lovisa visar hur man gör*. Daus Tryckeri Östersund.
- Sveen, Åsmund. 1970. *Bygdeviser*. Den norske Bokklubben.
- Fra nettet:
- <https://no.wikipedia.org/wiki/Statare>
- <http://statarmuseet.com/statare-vad-var-det/>
- <http://www.popularhistoria.se/artiklar/statarnas-harda-liv/>
- <http://www.fleurs.no/blomsterspraket-la-blomstene-snakke-for-deg/>

SOPPER SOM VOKSER PÅ ”VANLIG MARIKÅPE” *Alchemilla vulgaris* COLL.

Kåre Hombles

Marikåpe-artene våre, de apomiktiske artene som tidligere gikk under navnet *Alchemilla vulgaris*, er ikke ofte angrepet av parasittiske sopper, men i alle fall seks er blitt beskrevet. Fire av disse soppartene er funnet i Norge, og tre av dem i Telemark. Artskart viser utbredelsen til soppene som er nevnt nedafor.

I tillegg til de omtalte soppene, som er funnet i Norge, er det beskrevet to skimmelsopper som danner konidier på konidioforer i misfargete flekker på oversida av marikåpeblad: *Cercospora alchemillae* og *Peronospora alchemillae*. Sotsopper er aldri funnet på *Alchemilla*- eller *Aphanes*-arter.

Marikåperust *Trachyspora alchemillae* (= *Trachyspora intrusa*)

Denne soppen er eneste arten av denne rustsoppslekta i Norge. Ifølge Index Fugorum er det beskrevet seks arter i slekta *Trachyspora*, og alle artene vokser på arter av *Alchemilla*, bortsett fra én art, som er beskrevet fra euphorbiacé-slekta *Sapium*. Rustsoppene har oftest fire sporestadier, som vokser på samme verten, eller veksler mellom to forskjellige. *Trachyspora* ble opprinnelig beskrevet uten at en kjente til dens første stadium, pyknidiestadiet (spermogoniestadiet),

kun de påfølgende: aecidiestadiet, uredosporestadiet, teleutosporestadiet. Spermogonier ble oppdaget da en østafrikansk art, *T. keniensis*, ble beskrevet (Gjærum & Cummins 1982). Og det antas at pyknidiestadiet opptrer kun sporadisk hos *Trachyspora*.

Samtidig med beskrivelsen av *T. keniensis*, ble det også beskrevet en annen art på *Alchemilla* fra Øst-Afrika, i ei ny rustsoppslekt, oppkalt etter Norges store rustsoppspesialist gjennom 50 år, Ivar Jørstad (1887-1967): *Joerstadia keniensis*. Tre tidligere beskrevne arter på *Alchemilla* ble samtidig overført til samme slekta, som dermed utgjøres av fire arter.

Aecidiestadiet til marikåperust *Trachyspora alchemillae*, Skien 26.05.2012.
Foto Christian Kortner

I Norge er marikåperust funnet i hele landet. I Telemark er det ni funn fra Jørstads tid, i Kragerø, Bamble, Porsgrunn og Tinn, mens arten, i sitt oransje aecidiesporestadium, i de seinere åra, registrert i Artsobservasjoner, kun er registrert i Skien (se bilde), Morgedal i Kviteseid (Per Vetlesen 20.06.2014) og Svartdal i Seljord (Artsobservasjoner: Kjell Thowsen et al. 2015).

Jordbærmjöldogg *Podosphaera aphanis* (= *Sphaerotheca alchemillae*)

“Marikåpemjöldogg” vokser på flere slekter i rosefamilien, blant annet *Fragaria*, jordbær, og har derfor økonomisk betydning i Norge, og har vel derfor fått “feil” norsk navn i forhold til det latinske. Opprinnelig ble arten beskrevet fra åkermarikåpe *Aphanes arvensis* i 1819 (Species Fungorum: *Podosphaera aphanis*).

Jordbærmjöldogg vokser, som de fleste mjöldoggarter, på oversida av blad, og danner, etter et forutgående kvitt konidiestadium, sporehus (kleistothecier) med sporesekker, med oftest 8 sporer i hver, som sekksporesopper flest. Kleistotheciene, som ved modningen skifter farge fra gul til svart, får trådformete vedheng som kan bli opptil seks ganger sporehusets diameter.

Jordbærmjöldogg er funnet i hele Norge, men det er få funn i det sørøstligste Norge. I Telemark er det ifølge Artskart, kun fire funn, fra

over 50 år tilbake, men uten navngitt substrat, fra Bamble, Porsgrunn, Drangedal og Vinje, men ingen nyere. Under Telemark Botaniske Forenings sommertur til Jæren i 2014 ble jordbærmjöldogg funnet på marikåpe ved Obrestad fyr.

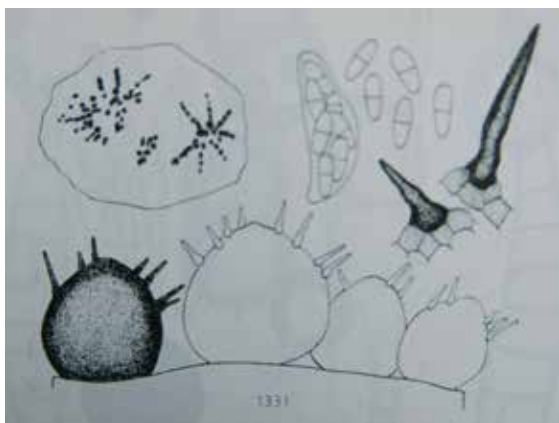

Jordbærmjöldogg *Podosphaera aphanis* på marikåpe *Alchemilla vulgaris* coll., Obrestad fyr, 01.07.2014

Coleroa alchemillae

Denne soppen, som tilhører pyrenomycet-ordenen Pleosporales, danner små svarte fruktlegemer på oversida av marikåpeblad. Fruktlegemene er ca. 0.1 mm i diameter og har pigger (setae), og dannes ofte i et mønster med rekker ut fra et sentrum (se illustrasjonen fra Ellis & Ellis 1985). De 1-septerte sporene er, ifølge de samme forfatterne, 9-11 x 3-4 µm. Soppen har vært kjent helt sia 1824, da den ble beskrevet av den engelske mykologen og botanikeren Robert Kaye Greville (1794-1866) som *Asteroma alchemillae*, etter stjerneformen som fruktlegemene dannet i flekker på marikåpeblad (Greville 1824, side 369).

Soppen er funnet over det meste av Norge, men ikke det sørøstlige, og ikke de seinere åra. Siste funnet ble gjort av Halvor Gjærum i 1968. I Telemark er det ett funn, av botanikeren Halvdan Rui, fra Espetveit i Tokke, 01.07.1929.

Coleroa alchemillae. Illustrasjon fra Ellis & Ellis 1985, pl. 1331

Ramularia aplospora

Ramularia er ei stor slekt av konidiesopper som danner konidier på konidioforer ved spalteåpninger på bladundersida, der det blir kvite til grå flekker. På bladoversida ses også fargeforandringer. *Ramularia aplospora* ble først samlet og

registrert av den italienske mykologen Carlo Luigi Spegazzini (1858-1926) (Spegazzini 1879, n. 105). Ifølge Braun (1998, side 170) blir konidioforene opptil 120 µm lange, og konidiene er (5-) 6-12 (-16) x (3-) 4-7 (-11) µm. Soppen kan også vokse på *Aphanes*.

Artskart viser at det i Norge er 20 funn av *Ramularia aplospora*, mellom 1883 og 1962, fra Vestfold og nordover, i det østlige av landet. Det sørligste funnet er fra Larvik, gjort av Ove Arbo Høeg 15.08.1927. Under artsregistrering for SABIMA på Brekkebråtan i Nedre Eiker 11.06.2016 ble soppen funnet på et marikåpeblad på et hestebeite (se bilde og forsidebildet).

Ramularia aplospora på *Alchemilla vulgaris* coll., bladoverside, Brekkebråtan, Nedre Eiker, 11.06.2016

Kilder

- Artskart <http://artskart.artsdatabanken.no/FaneArtSok.aspx>
 Artsobservasjoner: Kjell Thowsen et al. 2015 <https://www.artsobservasjoner.no/Image/521368>
 Braun, U. 1998. *Cercospora, Ramularia and allied genera (phytopathogenic Hyphomycetes)*, II. IHW-Verlag, Eching
 Ellis, M. B., Ellis, J. P., 1985. *Microfungi on land plants. An identification handbook*. Croom Helm, London
 Gjærum, H. B., Cummins, G. B., 1982. Rust fungi (*Uredinales*) on East African *Alchemilla*. *Mycotaxon* 15:420-424
 Greville, R. K. 1824. *Flora Edinensis, or a description of plants growing near Edinburgh, arranged according to the natural orders of the class Cryptogamia*. William Blackwood. Edinburgh
 Index Fungorum <http://www.indexfungorum.org/Names/Names.asp>
 Species Fungorum: *Podospheera aphanis* <http://www.speciesfungorum.org/Names/SynSpecies.asp?RecordID=464537>
 Spegazzini, C. L., 1879. *Decades mycologicae Italicae, Dec. 1-12, n. 1-120*. Publ. Conegliani

På tur igjen!

PÅ TUR IGJEN TIL TROLLHÄTTAN OG VÄNERSBORG ETTER BLOMSTER,

og et kort referat fra det årlige møtet mellom de nordiske
botaniske foreningene

Roger Halvorsen

Det ene bringer gjerne det andre med seg. I et nummer av *Listéra*, hefte 2, 2015, fortalte jeg om min dagstur på ville veier til Trollhättan og Vänersborg, en tur med en lykkelig utgang botanisk sett. Det jeg nå vil fortelle litt om, er en ny Sverigetur med nytt besøk i Trollhättan og Vänersborg og deretter en tur til Karlstad.

Et stykke ut mot sommeren 2015 fikk Norman og jeg i oppdrag av styret i NBF, sammen med May og Thorbjørn, å stille som representanter for hovedstyret i Norsk Botanisk Forening på det nordiske møtet med våre svenske og danske venner. Dette møtet var lagt til Karlstad og gikk av stabelen 20. – 23. august. Den ene dagen under møtet var det lagt opp til en ekskursjon langs strendene i nordenden av Vänern og langs breddene av Klarälven. Jeg må i denne sammenheng si at det i grunnen kjennes litt underlig at jeg alltid, helt fra barneskoleåra, har trudd at Trysilälva ble til "Klaraälven" idet den krysser grensa til Sverige, men på denne turen ble så misforståelsen oppklart: det er altså Klarälven.

Vi var blitt forespeila en rekke

botaniske godbiter som for eksempel "grönskära", eller grønnbrønsle på norsk, *Bidens radiata*, bleikfiol *Viola stagnina* og doggpil *Salix daphnoides*. Noen dager før vi skulle dra, fikk vi imidlertid beskjed fra arrangøren at det kunne bli snaut med både det ene og det andre siden regnet hadde ført til uvanlig høy vannstand i Vänern. Det hadde gjort sitt til at mye av den rike floraen hadde "druknet" dette året. Det gjaldt blant annet grønnbrønsle. Jeg visste at arten finnes i hundretusener langs breddene av Hornborgasjön i Skaraborgs län, et godt stykke sørøst for Trollhättan. Det ville imidlertid blitt en noe lang "snarvei" for å komme seg til Karlstad og det botaniske møtet, og forfatteren siklet litt etter å få se den. Hva gjør man da?

Gode venner er gode venner!

Her var gode råd dyre, og igjen ble mine nye venner i Trollhättan redningen. Grønnbrønsle skulle finnes ved Vänern-stranda og andre steder i Vänersborg. Jeg kontaktet Anders Bohlin for andre gang denne sommeren og la fram mitt lille "opplevelsesproblem". Svaret kom fort. "Grönskäran",

jo den fantes. Nå viste det seg etterhvert at den riktignok ikke fantes på de oversvømte områdene i Vänersborg siden vannstanden i Vänern rimeligvis var like høy ved utløpet som ved Karlstad. Anders mente derfor at det ikke var noen idé å dra til Vänern for å se etter

den. Men han visste råd. Arten fantes i store bestander ved en liten såkalt "slättsjö", Hullsjön, rett øst for Trollhättan. Her skulle den stå lett tilgjengelig sammen med både flikbrønsle *Bidens tripartita* og nikkebrønsle *B. cernua* i tillegg til mange andre spennende arter.

Hullsjön, et eldorado både for ornitologer og botanikere

Hullsjön ligger i Västra Tunhems socken på grensa mellom Trollhättans kommune og Vänersborgs kommune. Området ligger i landskapet Västergötland, og siden det i Sverige skilles klart mellom landskap og län er länet Västra Götalands län. Sjøen hører til Götaälvs hovedavrenningsområde.

Sjøen har et areal på 1,84 km² og med en gjennomsnittsdypde på 1 m og en maksdypde på 1,2 m.

Sjøen og det tilstøtende området inngår i naturreservatet Hullsjön. Siden området rundt sjøen består av store dyrkingsområder, godt over 50%, er sjøen i en viss ubalanse økologisk sett p.g.a. overgjødning. Dette har ført til fiskedød, særlig av abbor og gjedde, og en stor produksjon av planteplankton. Karpefiskene har imidlertid fått gode leveforhold. I dag arbeides det med å få ned bestanden av karpefisk og redusert tilveksten av planteplankton, slik at vannplantene og mengden vanninsekter kan øke. Dermed mener man at bestandene av rovfisker som abbor og gjedde vil kunne økes og i sin tur få ytterligere redusert mengden av karpefisker. Dette håper man vil føre til klarere vann. Dette vil dessuten på sikt igjen gi bedre kår for fuglelivet. Hullsjön har nemlig et meget rikt fugleliv. Hvert år registreres det over 200 arter i og rundt sjøen, og i alt er det registrert 270 arter, hvorav 30 er funnet hekkende.

(Se <https://sv.wikipedia.org/wiki/Hullsjön>.)

Karin og Anders Bohlin ved Hullsjön

Avtale, avreise og ankomst

En tur med sånne fine arter som vi ble forespeilet, kan lokke mange på tur. Da Øystein fikk høre ordet **flora** og mulighetene til å se **nye arter**, meldte han sporenstreks sin interesse både for det ene og det andre av ”planteinventaret” i denne delen av Västergötland og Dalsland. Han ville selvfølgelig gjerne delta på en liten odysse i området.

Vi gjorde avtale med Anders om ankomst torsdagen 20. august og starta som sedvanlig svært tidlig om morgen for å rekke det vi skulle. Det første var ferga mellom Horten og Moss klokka åtte om morgenen. For enkelte, også undertegnede, framstår det som et tidspunkt nær ”midt på natta”. Men der satt vi da på vår ferd over Oslofjorden, halvslumrende med den halvlunkne ”maskinkaffe” på ferga, for å møte vår reisefelle i Moss. Da vi møttes, virket han, om mulig, enda mer smal i øya og i ørska enn oss.

Ankomst Trollhättan

Vi ankom Trollhättan rundt middagstider og fant fram til Karin og Anders. De tok oss med til Hullsjön som er en godt kjent og mye besøkt fuglelokalitet i Västergötland. (Se ramma på forrige side!) Vi fikk en grundig innføring om stedet og forholdene før vi ble ledet ned til stranda der brønsler og masse annet vakkert som for eksempel evjebrodd *Limosella aquatica*, vasskryp *Lythrum portula* og nålesivaks *Eleocharis acicularis* ble vist fram. Som så mange ganger før tok det

Øverst: Grønnbrønsle *Bidens radiata*
Midten: Nålesivaks *Eleocharis acicularis*
Nederst: Vasskryp *Lythrum portula*

ikke lang tid før vi satt knestående i den våte strandgrusen (litt for vått til å ligge ned på magen i grusen) og lot kameraene med stille klikk gå varme. Fulle av inntrykk og med store deler av pikslene i apparatene like fulle som vi av inntrykk, vandret vi lykkelige tilbake til bilene.

Tilbake på Stallbacka industri-område i Trollhättan

Da vi var vel tilbake ved bilene, falt tanken meg inn at jeg ikke måtte glemme å dele min begeistring for det planterike industriområdet Stallbacka. Et av måla med turen nedom Trollhättan på vei til Karlstad var jo nettopp å vise Norman og Øystein godbitene i dette "overflødighetshornet" som dette industriområdet framstår som.

Siden vi tre pensjonister på tur er kommet i den alderen da vi fortsatt husker ganske bra om enn litt saktere, måtte jeg tenke igjennom om jeg uten hjelp ville kunne finne veien til Stallbacka igjen. Jeg ymtet frampå for mine svenske venner om jeg ikke burde lede mine reisekamerater fram til Stallbacka for å vise dem alle godbitene som sto der. Spørsmålet var da: Ville jeg klare å huske veien dit? Det løste seg fort ved at Karin og Anders hjalp oss på rett vei, rusla litt rundt sammen med oss på området og kommenterte ting som ble oversett på forfatterens første besøk hit.

En annen blomsterkyndig person fra området dukket også opp og viste fram andre ting vi ikke fant forrige gang.

Gjensyn med "gamle kjente"

De var her fortsatt, alle godbitene. Der sto sprikeknoppurt *Centaurea diffusa* i to fargevarianter og greinknoppurt *C. stoebe* ennå i fin blomst sammen med byreseda *Reseda lutea*, tornbeinurt *Ononis spinosa* ssp. *spinosa*, trådstjerne *Erigeron annuus* og sikori *Cichorium intybus*. Nytt var det for meg at det ble vist fram et par nesten avblomstrete eksemplarer av knoppnellik *Petrorhagia prolifera*. Dette var en art som forfatteren tidligere bare har sett på Öland og Gotland. Stripetorskemunn *Linaria repens* var også et hyggelig gjensyn fra tidligere turer rundt om, og bak en lagerbygning ble vi vist noen få eksemplarer av pimpernell *Sanguisorba minor* ssp. *minor*.

Pimpernell *Sanguisorba minor* ssp. *minor*
Foto: Norman Hagen

Sprikeknoppurt *Centaurea diffusa*Greinknoppurt *C. stoebe*Knoppnellik *Petrorhagia prolifera*

Svever *Hieracium* er en litt upløyd mark for forfatteren

Gjennom alle åra som blomsterinteressert har jeg oftest lusket litt unna når slektene svever *Hieracium* og løvetann *Taraxacum* ble diskutert. Kanskje handler det litt om prestasjonsangst kombinert med litt latskap? I alle fall, ute på brakkmarka la jeg etter hvert merke til mengder av en sveveart som virket litt aparte for meg. Den så meget spesiell ut med mange stengelblad.

I etterkant har jeg rota og leita en del i gamle *Calluna*, tidsskriftet for Västergötlands Botaniska Förening og Botaniska Föreningen i Göteborg, og funnet ut at det må dreie seg om en art i seksjonen *Hieracium* sect. *Sabauda* som har fått navnet savoysvever. Den har fått det "klingende" navnet *H. nemorivagum*. Jeg undret meg en kort stund over hvordan vår legendariske norske, nå for lengst avdøde, svevekjenner Simon Oscar Fredrik Omang ville ha gledet seg over dette synet.

Sveve *Hieracium*

Til Vänersborg og badeplassen Ursand

Så var det arten jeg regnet som en av sommerens store "höjdare" da: brannstorkenebb *Geranium lanuginosum*. Det kjentes som en av dagens og årets viktigste gjøremål å vise mine venner den. Spørsmålet var jo bare om det fortsatt kunne være blomster på en av sverigesommerens største sjeldenheter?

Til badeplassen fant jeg etter hvert veien tilbake uten hjelp, med unntak av en liten muntlig gjennomgang med Anders i forkant, ja, og med unntak av en liten bom på retningen da. Vi stanset ved parkeringsplassen med jordvollen der geraniene vokste, og jeg fant igjen de to storkenebbene fra sist. De var minst like forkomne som forrige gang, men de stilte sannelig opp med hver sin ene blomst også denne gangen i tillegg til en hel del frø. Dermed fikk reisefølget mitt se brannstorkenebb i blomst og frø. Vi tok oss god tid, feiret med kaffe og niste, og forfatteren undret seg over om det kunne være passende å avsyngte en lite "hymne" i sakens anledning, men av naturlige årsaker avsto jeg fra slikt. Det var nok å se begeistringen i øynene på reisefølget. Jeg dro i alle fall glad derfra etter å ha kunnet vise fram en av de store sjeldenheterne i svensk flora.

Videre ferd mot Karlstad

Vi, Norman og jeg, skulle møte på torsdagskvelden på Sätterstrands vandrarhem i Skogshall som ligger på ei halvøy ut i Vätern et lite stykke sør for Karlstad.

Vi tok avskjed med Øystein og kjørte omtrent halvveis rundt Vätern til vi fant fram til møteplassen utenfor Karlstad, stedet som ble basen vår fram til søndag.

Møtene og samværet med hyggelige svenske verter og danske gjester er en historie for seg. En føler seg vel i slikt selskap og på et vis ganske privilegert, og mat og trivsel går ofte hand i hand. De faglige diskusjonene hadde en viss *schwung* over seg, og vi ble enige om mangt og mye etter hvert. "Problemenene" innen botanisk foreningsvirksomhet er jo ofte de samme over landegrensene, og vi har mye å lære av hverandre i slike sammenhenger.

Nå skal jeg ikke trøtte leserne med diskusjonene fra møtet, men heller ta dere med på en kvikk gjennomgang av den rundturen vi gjorde dagen etter langs strendene av Vätern, breddene av Klarälven og et skogsområde med tilhørende myrområder med fin flora og kvartærgeologi. Karlstad-området er så avgjort et område som tåler et nytt besøk.

Ekskursjonen på lørdag

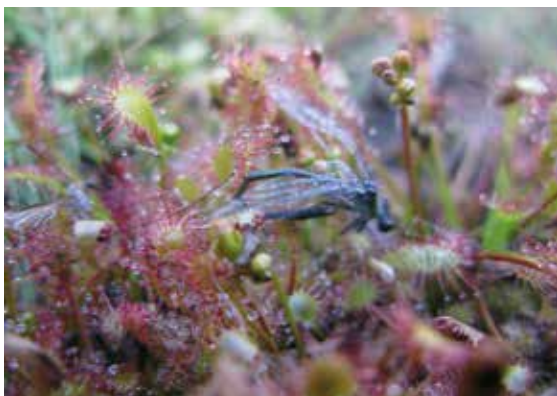
Vi startet ved Räggårdsviken og botaniserte rundt Bonäsudden. Strendene langs Vätern er preget av det man på svensk gjerne kaller "urberg" om jeg ikke tar helt heil, det vi på godt norsk kaller "grunnfjell", med isprengte diabasganger. Vegetasjonen virket relativt sett karrig, men noen spennende arter fikk vi da med oss. Det ble funnet en soldogg som vitterlig måtte være

en dikesoldogg *Drosera anglica*. Et ”lik” av en vannymfe satt igjen i en av tuene. Her fikk vi også se bleikfiol *Viola stagnina*, en art som var et helt nytt bekjentskap for forfatteren. Dessverre var den bare å se i frukt. Den skal jo ha en rekke forekomster for eksempel i Østfold, men det har aldri lyktes forfatteren å få se denne litt eksklusive fiolen.

Vänern er stor, nesten som et lite innlandshav, og det er ikke ”landkjenning” å få i horisonten sørover fra der vi vandret rundt.

Bleikfiol *Viola stagnina*

Dikesoldogg *Drosera anglica*, over og plante med ”lik” av vannymfe, under.

Så dro vi opp et godt stykke nordøst for Karlstad, til Brattforsheden med et fint utformet ravinelandskap med glissen høystamma furuskog hvor det her og der fantes mengder av ”mellanlumner” *Diaphasiastrum x zeilleri*, hybriden mellom skogjamne *Diaphasiastrum complanatum* og grannjamne *D. tristachyum*. Vi vandret gjennom et vakkert landskap og havnet til slutt nede på ei flott myr. Der lærte jeg endelig, etter år med undring, hva en ”spång” er. Det er en ”gangvei” av tre, bord og plank, som er lagt gjennom et myrområde. Det slo meg at en slik spång i grunnen har to hensikter, nemlig at folk ikke skal gå seg fast i blautmyra og dessuten beskytte myra for ukontrollert tråkk. Her fikk vi også med oss myrkråkefot *Lycopodiella inundata*. På veien tilbake fant vi dessuten en pen bestand med vanilejrot *Monotropa hypopitys* var. *hypopitys*.

Vaniljerot *Monotropa hypopitys*
var. *hypopitys*

”Spången” på myra ved Brattforsheden

Klarälven flöt stille

Vel framme ved Klarälven møtte et stilleflytende vannspeil oss med hærskarer av bitevillig knott og mygg. Men elva var et betagende syn i finværet, og etter hvert dukket

godbitene opp. Ved elvebredden sto det kratt med blant annet mandelpil *Salix triandra* med sine karakteristiske store og breie øreblad med kjerteltenner og doggpil *S. daphnoides* med det karakteristiske blålige vokslaget på stammene.

Langs elva fant vi også gode forekomster av den snerpløse hundekveka *Elymus caninus* var. *muticus* som har sine voksesteder i kratt og flommarkskog langsmed store elver i Norge og Sverige.

Mandelpil *Salix triandra*

Så dro vi tilbake mot Karlstad.

I kanten av en dam inne i Karlstad ble det vist fram typiske eksemplarer av buesivaks *Scirpus radicans* som en del av oss har sett flere steder ved Heddalsvatnet i Telemark og ved Lågen i Larvik. Den ligner på skogsivaks *Scirpus sylvaticus*, men den kjennes lett igjen ved at de små aksa sitter enkeltvis på aksskaft som er glatte, ikke rue som hos skogsivaks. Blomstringa

slår ofte feil, men er du så heldig på ettersommeren å finne eksemplarer som har lange sterile og bøyde utløpere som slår rot i spissen, behøver du ikke være i tvil om bestemmelsen.

Den snerpløse hundekveka *Elymus caninus*
var. *muticus*

Buesivaks *Scirpus radicans*

Mer grønnbrønsle

Vi var jo nærmest innforstått med at noe grønnbrønsle ville vi ikke få se denne dagen slik vi var blitt forespeilet i invitasjonen. Forekomstene langs strendene av Vänern var jo nærmest druknet. Men vertene våre hadde sannelig et lite fuktområde i beredskap til glede for dem som ikke hadde sett arten. Norman og jeg vaktet oss vel for ikke å bli blaserte der vi fortsatt hadde hugen full av inntrykk fra opplevelsen med grønnbrønsle ved Hullsjön i Trollhättan. Voksestedet ved Karlstad lå slik til at det ikke var påvirket av varierende vannstand i Vänern. Det var en fin opplevelse å se den også her oppe.

Tida går fort i godt selskap med mennesker som gleder seg av hjertet med å dele sine botaniske "smultronställen" med seg. Vi takket etterhvert for oss og for ei fin langhelg sammen med nye og gamle venner og dro lykkelige vestover til hverdagen hjemme. Det er nesten så en får lyst til å oppsummere som vi gjorde i barneskolens norskstiler om sommerferien:

Og alle var enige om at det hadde vært en fin tur!

Selv er jeg overbevist om at det ikke blir lenge til at jeg igjen kommer til å besøke områdene rundt Vänern. Det er mye å se, og det er i grunnen kort vei dit.

NYTT FRA STYRET HØSTEN 2016

Så kommer her igjen noen ord fra styret idet vi er i ferd med å avslutte et nytt innholdsrikt år.

Det meste har gått på det jevne med møter og turer. Den store aktiviteten klarer vi å opprettholde fordi vi har medlemmer som er villige til å gjøre en jobb for foreningen vår.

Er det så noe som har vært spesielt i år? Ja, sommerturen til Finse som ble gjennomført uten at vi hadde tilgang på bil. Det var en ny opplevelse, og tilbakemeldingen fra mange av dere som var med har vært positiv. Om det lar seg gjøre å finne andre reisemål hvor vi kan gjøre det på samme måte vet jeg ikke, men det er vel noe å tenke på.

Mange har ønsket en ny tur til

Gotland i juni. Det jobbes det nå med å få på plass.

En annen sak som vel er verdt å ta med er den store aktiviteten i Midt-Telemark. Her er det en entusiastisk gjeng som virkelig har fått det til. I høst har det vært avholdt to møter med et snitt på 30 deltakere. Drømmen om å samle botanisk interesserte også i Midt-Telemark er blitt virkelighet. Det har de all ære av.

Avslutningsvis vil jeg på vegne av styret takke dere alle for felles innsats og felles fine botaniske opplevelser i året som har gått, og ønske god jul og et godt nytt år.

For styret: Esther Broch

Fra sommerekursjonen på Finse Foto: Norman Hagen

VI VELGER OSS ÅRETS VILLBLOMST

Kristin Steineger Vigander

I 2016 ble jåblom valgt som Årets plante. Det var et valg som Norsk Botanisk Forening foretok på grunnlag av følgende kriterier:

- Planten skal finnes i hele Norge.
- Den skal være estetisk.
- Den skal være interessant å kartlegge.
- Og det er flott om man kan koble historier og legender til den, eller gamle navn.

På styremøtet i NBF i oktober, bestemte vi å presentere 5 kandidater til Årets villblomst 2017, og publisere disse i media og på Facebook, slik at folk kan stemme. Dermed kan vi skape litt blest rundt dette med Årets villblomst. Styremedlemmene kom med sine forslag, og etter avstemning kom vi frem til følgende kandidater:

Ballblom
Linnea
Tranebær
Torvmyrull
Marinøkkel

Tanken er nå å presentere disse fem kandidatene, og vi oppfordrer *Listéras* lesere til å velge seg en favoritt, og sende inn sin stemme til: aaretsvillblomst@botaniskforening.no, eller i brev til Kristin Vigander, Ruglandveien 10, 1358 Jar innen 10. februar 2017.

Det er opprettet en Facebook-gruppe: Årets Villblomst 2017.

Der kan alle skrive kommentarer og sende inn sine egne bilder av kandidatene, men avstemningen skal skje til den oppgitte e-postadressen, evt. med kort/brev til Kristin Vigander.

Hver av disse plantene er verdt en hel artikkel, men her skal jeg kort presentere de fem kandidatene nå. Det kan komme mere utfyllende artikler om dem i årene fremover:

1 Ballblom *Trollius europaeus*

Dette er en plante i soleiefamilien som vokser i fuktige og næringsrike enger og fjell i Norden. Men den ser ut til å mangle på Vestlandet. Den er valgt til fylkesblomst i Troms. Ballblom har en spennende pollineringshistorie, som vi kan lese mer om i senere artikler.

2 Linnea *Linnaea borealis*

Linnea var yndlingsblomsten til Linné, og er oppkalt etter ham. Planten har tynne, krypende skudd med vintergrønne blader, og kan danne store tepper. Den

har to små, grasiøse klokker på en fin stengel. Linnea er vanlig i hele Norge.

3 Tranebær *Oxycoccus*

Stortranebær *O. palustris* og småtranebær *O. microcarpus* presenteres under ett, og vi lar disse være en av kandidatene som vi kaller tranebær. Dette er en hyggelig plante som vi kan finne på myrer i det meste av landet. Blomstene har tilbakebøyde kronblad, og de røde bærene er populære å plukke. I Listéra 1-2014 skrev Roger Halvorsen en artikkel om tranebær; *På Trentemyra etter transur*.

4 Torvmyrull *Eriophorum vaginatum*

I Lids Flora heter den torvull, i Artsobservasjoner heter den torvmyrull. Dette er vår vanligste myr-

ullart, en plante som vi kan møte i hele landet på myr og torvgrunn, den vokser i tuer – og kan farge hele områder hvite med sitt hvite ullaktige aks på toppen av stengelen.

5 Marinøkkel *Botrychium lunaria*

Dette er en liten bregne som kan bli 3-15 cm høy. Planten, som har halvmånede finner på bladet, har fått sitt navn pga. likheten med gamle nøkler. Det er en plante som botanikere elsker å finne. Den vokser på bakker og i løvskog, og er utbredt, om ikke alltid så vanlig i hele landet.

Om norner, moirer, pacerer og utmålt livslengde eller rett og slett

OM GIFTPLANTA *Atropa belladonna*

En liten fortelling om mytologi og et botanisk skjønnhetsmiddel

Roger Halvorsen

I vår nordiske mytologi hører vi om norner, også kalt skjebnegudinner. Det er visstnok mange av dem, men det er særlig tre som regnes om de viktigste: Urd (Urðr), Verdande (Verðandi) og Skuld (Skuld). De satt under verdenstreet Yggdrasil, ved den brønnen som har fått navnet sitt etter Urd, Urdarbrønn (Urdarbrunnr), og øste vann og aur over rota til Yggdrasil, verdenstreet, så det ikke skulle tørke ut.

Navna Urd og Verdande er dannet av verbet *verða* (å bli), mens Skuld kommer av verbet *skulu* (skulle). Navna betyr noe slikt som *fortid*, *nåtid* og *framtid*.

Nornene rår over alle menneskenes skjebner, ja, til og med over æsenes (æser = guder). De styrer også over verdens uforanderlige lover, og de er til stede ved fødselen til alle barn og fastsetter hvilken skjebne barna skal få. Ingen får leve en dag lenger enn nornene vil. Det handler altså om å spinne, å utmåle lengden av og å klippe av menneskenes livstråder. Det sies at Urd og Verdande gir folk ”lykkelige skjebner” mens Skuld, som er den yngste av de tre, ofte krummer skjebnetrådene de to andre har spunnet, slik at skjebnen blir mer tragisk (Wikipedia).

Moirer

Årsaken til at begrepet norner dukka opp og ble litt interessant, var at jeg en dag satt og leita etter noen opplysninger i boka *Heksikon* (1986) om et eller annet emne knyttet til gresk og romersk mytologi. Der fant jeg ordet moirer, og avsnittet begynte slik:

Moirer, tre skjebnegudinner i gresk gudetrol, de svarer til nornene i den norrøne. De heter Kloto, Lakesis og Atropos og har til oppgave å spinne, å tvinne og klippe over hvert menneskes livstråd.

Dette samsvarte jo tydelig med den lærdommen vi hadde fått en gang på skolen om vår nordiske mytologi, der nornene, først og fremst de tre som er nevnt over, hadde de samme oppgavene som moirene Kloto, Lakesis og Atropos. Kloto (Κλωθώ ; ”spinnere”), rådde over fødselsøyeblikket, spant livstråden og bar med seg en håndtein eller spindel, men bar ofte også med seg en bokrull (skjebnens bok). Lakesis (Λάχεσις; ”utvelger” eller ”den som trekker lodd”) som tvinner livstråden og bestemmer over hvordan livet

vårt skal arte seg og hvor lang tråden skal være. Hun bar med seg en stav som pekte mot et horoskop. Atropos (Ἀτροπος; ”ubønnhørlig” eller ”uunngåelig”) i sin tur klipper den utmålte lengden på livstråden og fastsetter dermed det endelige dødsøyeblikket vårt. Hun var ofte kledd i et svart slør og bar på en bokrull, en vokstavle, et solur, vekter og selvfølgelig et skjæreredskap til å kutte livstråden. Atropos ble på grunn av sin oppgave ofte kalt *den uavvendelige*, det vil si *det som ikke er mulig å kalle tilbake*.

Denne tretalligheten med tre skjebnegudinner hevdes å ha røttene sine i den klassiske romerske mytologien der disse gudinnene er kalt *pacerer (Parcea* eller *Fata* (= nattens døtre)), men temaet er sannsynligvis overtatt fra gresk mytologi som så mye annet av den greske gudelæra. I romersk mytologi har disse skjebnegudinnene navna *Nona, Decima og Morta*, men ofte brukte romerne de samme navna som i den greske mytologien om disse gudinnene.

Et kjent vers fra latin lyder slik:

*Chloto colum retinet,
Kloto holder håndteinen
Lachesis net,
Lakesis spinner,
et Atropos occat.
og Atropos klipper av.*

Familiebånd

Det er litt forskjellige meninger om foreldreskapet til de tre moirene. I førstningen ble de regnet som

døtre av **Nyx** (”natt”, *Nox* i romersk oversettelse) som også var mor til personifiserte guder som Hypnos (søvn) og Thanatos (død) og kanskje også Nemesis (hevn). Nyx var nærmest en ”alenemor” for mange av sine barn, mens andre hadde **Erebos** (mørket) som far.

Seinere ble **Zeus** tillagt farskapet og mora var **Temis** som den gudommelige lov og orden.

Atropa fra Atropos

Da jeg leste om moirene, kjente jeg kjente igjen navnet Atropos som ”dødsgudinnen” fra tidligere og erindret at det var hun som klippet menneskenes livstråder. Jeg hadde støtt på dette navnet i forbindelse med et kåseri om guder og plantenavn. Planta **belladonna** heter på latin *Atropa belladonna*, og navnet *Atropa* er avledet fra *Atropos*.

Belladonnaurt *Atropa belladonna*
Foto fra Wikipedia

Belladonnaurt *Atropa belladonna*
Foto fra Wikipedia

Belladonnaurt er kjent som ei meget giftig plante, og derfor har den fått slektsnavnet *Atropa* etter døds gudinnen knytta til seg. Til tross for giftigheten har den lenge vært og blir fortsatt brukt i medisinen. Den dyrkes til medisinske formål i flere land, blant annet India, Frankrike og USA, og den har, ifølge Arbo Høeg (1984), vært dyrket i Norge av samme grunn, for eksempel i Moss under første verdenskrig og seinere i Kragerø. Siste gang den er blitt dyrket til medisinsk bruk hos oss var i Sannidal under andre verdenskrig.

Den har dessuten en ganske skummel fortid opp gjennom historien siden den tidligere noen ganger ble brukt både ved giftmord og til selvmord. Bruken for å gjennomføre et giftmord var imidlertid ikke vanlig siden symptomene på forgiftning var ganske lette å kjenne igjen, og dermed ble muligheten til å stille noen til ansvar større.

Belladonnaurt dukker i dag opp bare svært tilfeldig i Norge og har ikke vært bofast. Nå har den

imidlertid vært funnet en plass i Sarpsborg flere ganger og kan kanskje være i ferd med å bli naturalisert (Wikipedia).

I bruk som skjønnhetsmiddel

Det påstås av mange at menn alltid har lett for å bli betatt damer med store, kan vi kalle det dådyrøyne, øyne med store pupiller. Artsepetet for denne planta, *belladonna*, henger sammen med dette. *Belladonna* er italiensk og betyr *vakker kvinne*. Grunnen til navnet er at av plantesafta lages det en droge som utvider pupillene ved at muskulaturen i øyet lammes. Disse utvidete pupillene forskjønner så en kvinnes utseende ifølge tradisjonen. Dette middelet ble brukt av kvinner alt på 1400-tallet. Man dryppet rett og slett en ekstrakt av veksten i øynene for å få store, mørke pupiller og dermed et særlig uttrykksfullt og forførende blikk.

Corneliuson (1997) skriver:

Möjligen har det italienska ordet sin rot i det latinska verbet blandior = ömt blicka, locka. I folkeetymologin skapas medeltidslatinets bladonna, blandonia = belladonna. Det klassiska latinets blandus = tjusande, lockande är med i bilden.

Livsfarlige giftstoffer

De stoffene som finnes i belladonnaurt er svært giftige. To modne bær er dødelig dose for et barn og 6-8 bær kan være nok til å

ta livet av et voksent menneske. De modne bæra skal dessuten være ganske velsmakende, så det å dyrke denne planta i hagen er derfor ingen god ide.

De viktigste virksomme stoffene er trolig *hyoscyamin*, mest i frø og umodne frukter, *atropin*, som finnes i mengder i de modne fruktene og *skopolamin*. De utvinnes alle til bruk i medisinen. Stoffene hører til de såkalte *tropanalkaloider*. De kan tas opp gjennom huden og slimhinnene og har vært brukt som legemiddel. De var dessuten med i gamle oppskrifter på hekseesmørelse og ga brukeren hallusinasjoner hvor de blant annet opplevde følelsen av å fly og å ha kjønnslig omgang med diabolske vesener. Både atropin, hyoscyamin og skopolamin finnes også i forholdsvis store mengder i bulmeurt *Hyoscyamus niger*.

Terapeutisk bruk i dag

Atropin brukes, eller har i det minste vært brukt opp i moderne tid som krampeløsende middel og til å utvide pupillene ved øyeundersøkelser. Hvem av oss som gjennomgikk militæret på

1960-70-tallet, husker ikke den slitne gassmasken vi fikk utlevert med en egen veske. Der fulgte det med ei sprøyte med atropin i veska. Selv har jeg også fått prøve effekten av atropin ved en øyeundersøkelse for mange år siden. Jeg hadde store problemer en god stund utover dagen da jeg med vidåpne pupiller kom ut i skarpt sollys og tok på meg tre par solbriller utenpå hverandre før jeg listet meg hjem i sakte fart med min gamle folkevogn.

Dosene for forgiftning er svært lave, og det anbefales ikke å fikle med disse stoffene, selv om man skulle ønske å sette på seg selv et "forførende blick": Jeg tror det er best at bruk av belladonnaurt får høre historien til. Vi får kanskje også håpe at Atropos, skjebnegudinnen for det uavvendelige, også er blitt pensjonert.

Men uansett, koblingen mellom en skjebnegudinne, våre norrøne norner, renessansedamenes skjønnhetsmiddel for å få oppfylt ønsket om å vandre rundt med et forførende dådyrblick og et navn på en svært farlig giftplante er likevel et spennende tema.

Litteratur

- Arbo Høeg, Ove. 1984. *Våre medisinske planter*. Forlaget Det Beste.
 Corneliussen, Jens. 1997. *Växternas namn*. Wahlström & Widstrand.
 Henrikson, A., Törngren, D. & Hansson, L. 1986. *Heksikon. En eventyrlig oppslagsbok*. Norsk utg. ved Dag Gundersen. Den norske bokklubben.

Andre kilder

- https://www.google.no/?gws_rd=ssl#q=Belladonnaurt
<https://en.wikipedia.org/wiki/Atropos>
<https://no.wikipedia.org/wiki/Belladonnaurt>
<https://no.wikipedia.org/wiki/Moirere>
<https://no.wikipedia.org/wiki/Norne>

ET VAKKERT SYN

Charlotte Bakke

Så lenge jeg har bodd i Porsgrunn har jeg i alle år drevet med turorientering. Det har vært et fint påskudd til å komme seg ut i naturen, ikke for å finne absolutt alle poster som er satt ut, men da har man et slags mål med turen. Alene eller sammen med andre har det underveis også blitt blant annet bærplukking, botanisering, fugletitting og mange hyggelige raster på utkikkspunkter og ved idylliske vannspeil. Områder i Skien, Porsgrunn, Bamble og Siljan har blitt besøkt. På denne måten har stadig nye steder blitt ”oppdaget”. Vi har jo et vell av fantastiske naturområder rundt oss her i distriktet.

Utpå seinsommeren i år, nærmere bestemt i midten på august, bestemte jeg meg for en ”ekspedisjon” til Kilebygda. Jeg hadde frekventert det samme området flere ganger tidligere og var relativt godt kjent der. Vel framme ved utgangspunktet startet turen i vanlig bedagelig tempo. Jeg ser ”det store i det små”, og liker å ta meg god tid når jeg er ute i naturen. Dessuten bugnet det av blåbær, og det ble smaking i ett sett.

Etter å ha passert ei myr og diverse skogsområder, kom jeg ut i et mer åpent lende. Langs noen fuktige bekkekanter her vokste en mengde med blåknapp, den største bestanden jeg mener å

ha sett av arten. Nå er jo det en svært vanlig plante å treffe på på seinsommeren, men det som gjorde mest inntrykk, var det yrende livet som befant seg på og rundt plantenes halvkuleformede blomsterstander. Fargerike sommerfugler av forskjellige slag søkte dens nektar. Jeg nevner i fleng: dagpåfugløye, keiserkåpe, neslesommerfugl, hvit c, tistelsommerfugl, en enslig admiral, men mest av alt sitronsommerfugler. Mange humler og blomsterfluearter var også på plass, selv om de ikke gjorde så mye utav seg som de flagrende sommerfuglene.

Jeg ble værende en god stund på stedet for å se på ”fenomenet”, men jeg ergret meg smått over at jeg ikke hadde fotoapparatet med.

Blåknapp *Succisa pratensis*
Foto: Kristin Steineger Vigander

Utbredelse

Blåknapp, som sommerfugler og andre insekter har stor nytte av, er en plante som lenge har hatt tilhold hos oss. Man har funnet ut at den i alle fall fantes her i landet for 9000 år siden. Det har en bevis for da det er funnet støvkorn i gamle avleiringer, og disse er lette å kjenne igjen. I dag kan en finne blåknapp i et bredt belte langs kysten og i innlandet opp til de sørligste delene av Troms. I høyereliggende områder er det mindre av den.

Arten trives som allerede nevnt på fuktige steder, men man finner den også i kratt og lynghei samt på beitemarker og strandberg.

Navn og nytte

I familiesammenheng kommer blåknapp nå inn i en underfamilie av kaprifolfamilien *Caprifoliaceae*, mens den tidligere tilhørte kardeborrefamilien *Dipsacaceae*. Plantens vitenskapelige navn er *Succisa pratensis*. Artsepitetet *pratensis* peker på at den vokser i eng. *Succisa* stammer fra det latinske *succido*; det betyr ”skjære av”.

Dette viser til at deler av roten til blåknapp ser ut til å være avkappet. Det er den selvsagt ikke, men planten er flerårig, og eldre rotdele har det med å råtne vekk fort. I eldre tider hadde man en helt annen forklaring på dette: Som så ofte ellers var det Fanden som fikk skylda. Det var slik at han irriterte seg over at roten ble brukt til medisinske formål og ville ha en slutt på dette. I sinne beit han av rotstokken, men var ikke grundig

nok, så planten levde videre. Dette har på folkemunne gitt den navn som ”Gammel-Erik-blomst”, djævelsbid (Danmark) og Teufelsabbiss (Tyskland).

Mange andre navn har vært brukt - eller er i bruk den dag i dag. Her er et lite ”utvalg”:

Blåhatt, blåmann og blåkall er noen av navnene som henspiller på blomstens farge. I en parentes kan nevnes at den også forekommer i hvitt.

Det runde ”blomsterhodet” har gitt opphav til navn som staglahove (en betegnelse på en skrall og lutende mann), herremann og presthau.

Saueblome - det forteller oss at ”sauene liker den”. Det gjør humlene også, spesielt om høsten når det ikke er så mye annen mat å finne. Her i Telemark kjenner en navnet humleblom fra Fyresdal.

I søndre Vestfold (Tjølling) snakket de om å ”ta Klas på nakken”. Det betydde at de skulle prøve om låen var skarp nok. Greide man å slå av blomsten, da var den *det*. Også rødknapp *Knautia arvensis* ble brukt til ”jlå-test”. De to artene har jo mye til felles.

Begge artene kan benyttes i barneleken ”Gå Morten”. Den handler om at en plukker en plante med minst 10 cm lang stilk og holder den fast i dens nedre del med lillefingeren i lukket venstrehånd. Der nest vrir stilkens rundt noen ganger og holdes fast mellom venstre hånds pekefinger og tommel. Så kan en slippe taket med tommel og pekefinger litt etter litt, mens en

sier ”Morten gå! Morten gå!” Da vil blomsterkorgen rotere sakte rundt. Navn den er gitt pga. denne leken er bl.a. påblomme og polkablonne. De som bruker navnet polkablonne sier ”Polka! Polka!” når blomsten beveger seg i ring.

Det er kjent fra langt tilbake, i alle fall fra 1600-tallet, at blåknapp har blitt brukt til farging av garn og stoffer. Det er avkok av bladene som gir grønne og gule farger, det påstås sågar at den sterke grønnfargen en oppnår er av aller beste kvalitet, om en da ser bort fra den fargereseda *Reseda luteola* gir.

Hva Fanden angår, så hadde han ikke trengt å ta seg bryet med ”rotkapping”. For det viste seg at planten ikke hadde så stor effekt når det gjaldt helbredelse av sykdommer. Men folk i tidligere tider mente at den til og med kunne kurere sykdommer som gikt, alvorlige leversykdommer og pest.

Mye baserte seg på gammel overtro. Her kom også den såkalte signaturlæren inn i bildet, om at likt kurerer likt. I og med at blåknappen ofte får svarte flekker på bladene og røttene er mørke f.eks., så trodde en fullt og fast på at den kunne hjelpe til med å fjerne mørke flekker og utslett

av alle slag på huden.

En viss anvendelse har den faktisk nå til dags også, da innen naturmedisinen ved enklere hudlidelser. Den skal dessuten ha virkning som del av en slimløsende saft ved luftveislidelser.

Nytt besøk

Avslutningsvis kan jeg fortelle at jeg i begynnelsen av september tok en ny tur til ”sommerfugl-lokaliteten”, og denne gangen hadde jeg med fotoapparatet. Det ble en nedtur. Noen ganske få sitronsommerfugler pluss en hvit C var til stede, foruten en god del humler og mer ”anonyme” insekter. Det skyldtes nok ikke det at blåknappen var sluttet å blomstre, for det kan den gjøre så lenge det ikke er frost og snø. Nei, de sommerfuglene som trekker sørover mot slutten av sommeren hadde sikkert dradd sin vei for lengst, mange var døde, mens andre hadde kanskje gått i dvale for vinteren. Jeg hadde nok kommet på ”riktig” tidspunkt sist stedet ble besøkt, siden det var så mange sommerfugler på vingene akkurat da. Det er ikke utenkelig at stedet blir oppsøkt kommende seinsommer.

Kilder:

- Høeg, Ove Arbo. 1975. *Planter og tradisjon*. Universitetsforlaget, Oslo.
Jonsson, Sune og Stina. 1980. *Villblomster*. Teknologisk Forlag, Oslo.
Lid, J.&Lid, D.T. 2004. *Norsk flora*, 7. utg. v/Reidar Elven. Det Norske Samlaget, Oslo.
Norges planter. Bind 3. 1994. J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
Podlech, Dieter. 1991. *Legeplanter*. Norsk oversettelse J. W. Cappelens Forlag, Oslo.
Ville planter i Norge. 1993. 2. utgave. Forlaget Det Beste, Oslo.

Returadresse: Telemark Botaniske Forening, Postboks 25 Stridsklev, 3904 Porsgrunn

INNHold	Side
Her søv bjørnen, akvarell og tekst, av <i>Sigrid Nordskog</i>	3
”Det verste blomster vet, er botanikk”, av <i>Roger Halvorsen</i>	4
Konkurranse, av <i>Trond Risdal</i>	6
Løv, dikt av <i>Per Sivle</i>	7
Tre mann i en Audi til Öland med solroser og møte med skiensfolk (tbf’ere) eller ”blommende skön ligger Öland i sommarens ljus...”, av <i>Roger Halvorsen</i>	8
<i>Listéra</i> for 20 år siden: Skal du ut med blåbærPELLER, - pass deg da for marimjeller, av <i>Øyvind Skauli</i>	26
Vitnoppa, en av nordens mest sjeldne arter, samt en underlig og ganske vakker <i>Ambrosia</i> på ei sandstrand i Halland, av <i>Roger Halvorsen</i>	28
La barna oppleve naturen, av <i>Gisle Grimeland</i>	32
Nabolagets ville vekster: Jeg dyrker krypsøleie, av <i>Anders Often</i>	40
Nekrolog: Lise Stokstad er gått bort, nær 78 år gammel.	44
Fra barndommens planteleker: ”-Ynskjer du deg då det same....” Ei historie om marikåpe og blåklokker, eller kanskje også om alkymi, en visetekst og en gammel barnelek, av <i>Roger Halvorsen</i>	48
Sopper som vokser på ”vanlig marikåpe” <i>Alchemilla vulgaris</i> coll., av <i>Kåre Homble</i>	54
På tur igjen! På tur igjen til Trollhättan og Vänersborg etter blomster, og et kort referat fra det årlige møtet mellom de nordiske botaniske foreningene, av <i>Roger Halvorsen</i>	57
Nytt fra styret høsten 2016	66
Vi velger oss årets villblomst, av <i>Kristin Steineger Vigander</i>	67
Om norner, moirer, pacerer og utmålt livslengde, eller rett og slett om gift- planta <i>Atropa belladonna</i> . En liten fortelling om mytologi og et botanisk skjønnhetsmiddel, av <i>Roger Halvorsen</i>	69
Et vakkert syn, av <i>Charlotte Bakke</i>	73